

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

INSTITUTIONEN FÖR LITTERATUR,
IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Verklighetens tolkar

Objektivt berättande och verklighetsframställningar
i Jan Myrdals *Rapport från kinesisk by*
och Per Olov Enquists *Legionärerna*

The Interpreters of Reality

Objective Narration and Representations of Reality
in Jan Myrdal's *Report from a Chinese Village*
and Per Olov Enquist's *The Legionnaires*

Valdemar Möller

Termin: HT 2016
Kurs: LV2211, Uppsatskurs, 15 hp.
Nivå: Magister
Handledare: Jimmy Vulovic

Abstract

Master Thesis in Comparative Literature

Title: The Interpreters of Reality. Objective Narration and Representations of Reality in Jan Myrdal's *Report from a Chinese Village* and Per Olov Enquist's *The Legionnaires*

Author: Valdemar Möller

Term and year: Autumn 2016

Department: Department of Literature, History of Ideas, and Religion at the University of Gothenburg

Supervisor: Jimmy Vulovic

Examiner: Mats Jansson

Key words: Jan Myrdal, Per Olov Enquist, Documentary Novel, Report, Faction, Narratology, Objectivity

Summary:

The aim of this essay is to investigate and compare the methods that Jan Myrdal and Per Olov Enquist use in *Report from a Chinese Village* and *The Legionnaires* in order to reflect reality. To do so I use different theories from the field of narratology such as Gérard Genettes theory of paratexts and Wayne C. Booths theory of rhetoric in fiction.

The essay is divided into three different parts: in the first part I discuss how the two works relate to fiction and non-fiction; in the second part I explore the attempts to achieve objectivity in the two works, where objectivity can be understood in terms of neutrality, impartiality and impassibility; finally I discuss how the works go beyond reflecting and deliver different messages to the reader.

My main result is that *Report from a Chinese Village* to a higher degree is a non-fictional work than *The Legionnaires* which could be described as *faction* or *documentary novel*, even though both works use epical structures and are in that way related to novels. Both of them fail in being neutral and impartial, the differences are that Per Olov Enquist admits this failure to the reader and discusses if it is possible to be neutral and lay aside personal prejudices and values, in contrast to Myrdal who doesn't consider how his personal values effects the report. The general message in *Report from a Chinese Village* is that the Chinese revolution has been positive for the villagers of Liu Ling, a message that is not questioned by the author in the book. In *The Legionnaires* the political message is less obvious, but instead it has another message which is that the reader should always be suspicious towards the narrator of the text.

”Till varje undersökning finns en utgångspunkt. Varje undersökning har en undersökare. Varje undersökare har värderingar, startpunkter, dolda förbehåll, hemliga förutsättningar.”

Per Olov Enquist

”Jag är verklighetens tolk, icke dess vanställare.”

Jan Myrdal

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund och material.....	5
Syfte, metod och teori.....	6
Tidigare forskning.....	9
Att skildra verkligheten	10
Om 1960-talet och författarna.....	10
Paratexternas signaler.....	11
Genreindelning.....	14
Berättarperspektiv och fokalisering.....	16
Syntetiska porträtt och arketyper.....	19
Objektivitetsproblemet	23
Objektivitetsbegreppet.....	23
Neutralitet.....	25
Opartiskhet.....	27
Likgiltighet.....	28
Budskap	30
Propaganda.....	30
Slutsatser.....	32
Sammanfattning och avslutande diskussion	36
Sammanfattning.....	36
Vidare perspektiv.....	37
Källförteckning	39

Inledning

Bakgrund och material:

Utgångspunkten för den här uppsatsen har varit min nyfikenhet på dokumentära berättelser och deras relation till begreppen sanning och objektivitet. Jag har tidigare skrivit en uppsats om Per Olov Enquists *Legionärerna* (1968), men kände efter den att jag ännu inte riktigt var klar – det fanns fortfarande många intressanta och obesvarade frågor. När jag sedan snubblade över Jan Myrdals *Rapport från kinesisk by* (1963) insåg jag att många av de frågor som lyfts i *Legionärerna* är centrala även i Myrdals bok, men att det hittills inte har gjorts någon utförlig jämförelse mellan verken. Anledningen till detta kan vara att de genom litteraturhistorien har delats in i olika genrer. Båda har förvisso diskuterats som former av dokumentarism men *Rapport från kinesisk by* har också setts som startskottet för en ny genre, nämligen rapportboken¹, medan *Legionärerna* generellt har knutits till genren dokumentärroman.² Vad dessa genrer betyder kommer att diskuteras längre fram i uppsatsen, här kan bara kort konstateras att rapportböcker ofta är skrivna av en person som redogör för sina upplevelser från en plats men som själv spelar en tillbakadragen roll i verket medan författaren i en dokumentärroman i regel har en mer framträdande roll samtidigt som verkets förhållande till fakta och fiktion är otydligare. Trots dessa olikheter är det tydligt att det även finns starka likheter mellan verken. En sådan är förorden som diskuterar möjligheten, eller omöjligheten, i att skildra verkligheten objektivt och sanningsenligt. Att verken rör sig inom samma problemområde betyder dock inte att de använder sig av samma metoder eller når fram till samma slutsatser. Just detta – att de diskuterar samma frågor men angriper problematiken på olika sätt – är ytterligare en anledning till varför jag har velat jämföra verken. Genom att lyfta fram författarnas olika intentioner och vägval vill jag synliggöra de problem som författare inom hela det dokumentaristiska fältet möter. Förhoppningsvis kan jag genom detta också bidra till att ge nya infallsvinklar till forskningen om verklighetsframställningar i svensk dokumentärlitteratur.

Rapport från kinesisk by skildrar invånarna i den kinesiska byn Liu Ling och hur livet i byn har utvecklats före, under och efter den kinesiska revolutionen. Boken består främst av monologer där byborna berättar om hur det är och har varit att bo och leva i byn. Till detta tillkommer några allmänna beskrivningar av levnadsförhållandena, skrivna ur ett utifrånperspektiv, okommenterade tabeller samt teckningar av Gun Kessle (i pocketutgåvan från 1967 är teckningarna ersatta av

---

1 Annika Olsson, *Att ge den andra sidan röst* (Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2004), s. 30.

2 Se t.ex. Rolf Yrlid, "Dokumentarismen som försvann" i *I ordets smedja. Festskrift till Per Rydén*, red. Claes-Göran Holmberg, Jenny Westerström m. fl. (Stockholm: Carlsson bokförlag, 2002), s. 342.

fotografier).³ *Legionärerna* handlar om de baltiska soldater som värvades av Tyskland under andra världskriget och som kom till Sverige efter krigets slut. Utifrån verkliga dokument berättas en historia som i huvudsak handlar om tiden från att legionärerna anlände till Sverige i maj 1945 tills de utlämnades till Sovjetunionen i januari 1946. Förutom detta innehåller boken också intervjuer gjorda på 1960-talet med legionärerna och med andra som spelade en central roll i utlämningen.⁴ Förutom att båda verken bygger på dokumentärt material liknar de också varandra i det att en utomstående betraktare försöker beskriva en grupp personer och deras betydelse i en process.

Syfte, metod och teori:

Syftet med uppsatsen är att jämföra de metoder som författarna till *Legionärerna* och *Rapport från kinesisk by* använder sig av för att ”spegla verkligheten” och diskutera vilka effekter de får.

För att förtydliga syftet har jag brutit ned det i tre huvudfrågor:

- 1) Vilka fiktiva respektive ickefiktiva signaler sänder texterna ut?
- 2) Hur förhåller sig texterna till begreppen objektivitet, neutralitet, opartiskhet och likgiltighet?
- 3) Vilka övriga tendenser finns i texterna förutom att beskriva de historiska händelserna?

För att kunna besvara detta har jag använt mig av några olika teorier som är hämtade från det narratologiska fältet. En sådan är Gérard Genettes teori om paratextens betydelse för ett verk. Genette kallar det som omger och presenterar texten – så som titel, omslag, illustrationer, förord och epiloger - för ”trösklar” eller *paratexter*. Dessa beskrivs som en odefinierad zon mellan insidan och utsidan av ett verk som författaren kan använda för att få läsaren att tolka texten i enlighet med författarintentionen.⁵ Men paratexten är också, som den svenske narratologen Bo G. Jansson har uttryckt det, nästan aldrig enbart resultatet av en enskild individs tankar om texten utan består av komponenter skapade av flera personer (omslagsillustratör, förläggare, layoutare m.fl.) vilket gör att den inte bara uttrycker en författares statiska idé utan en föränderlig socio-kulturell kontext.⁶ Det som är intressant i den här uppsatsen är att se vad verkens paratexter säger om deras relation till fiktion och icke-fiktion. Genette skiljer även på *peritext*, som finns i boken och *epitext*, som finns utanför. Till det sistnämnda hör exempelvis författarens kommentarer om boken i intervjuer eller i brev.⁷ Jag har i den här uppsatsen främst riktat in mig på peritexten, men jag kommer också att komma in på epitexten eftersom vi där kan hitta nycklar som gör det lättare att tolka författarens

---

3 Jan Myrdal, *Rapport från kinesisk by* (Stockholm: P. A. Norstedts och söner, 1963)

4 Per Olov Enquist, *Legionärerna. En roman om baltutlämningen* (Stockholm: P. A. Norstedts och söner, 1968)

5 Gérard Genette, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 1ff.

6 Bo G. Jansson, *Episkt dubbelspel. Om fiktionsberättelser i film, litteratur och tv* (Uppsala, Hallgren & Fallgren, 2006), s. 222.

7 Genette 1997, s. 344ff.

intentioner.

Genettes idé om hur paratexten ska garantera att texten läses i enlighet med författarens intention kan jämföras med Poul Behrendts teori om ”dubbelkontraktet” som bygger på att läsare sluter olika kontrakt med en text beroende på vilka signaler texten sänder ut. Behrendt beskriver det som att det traditionella författar-läsarkontraktet antingen bekräftar att allt som står i verket är sant eller att allt är påhittat.⁸ Under senare halvan av 1900-talet menar han dock att det har kommit många exempel på böcker där texten hävdar en sak, men där det under kontraktet finns ”osynliga noter” som visar på motsatsen. Det kan vara verk där texten hävdar att det som står är sant men som inte har täckning i verkligheten, eller verk där det hävdas att det är fiktion men som i mycket hög grad bygger på verkliga händelser.⁹ När dessa osynliga noter vid en senare tidpunkt blir synliga för läsaren uppstår ett dubbelkontrakt.¹⁰

I både *Legionärerna* och *Rapport från kinesisk by* förekommer syntetiska porträtt eller arketyper – förenklingar av komplexiteter som man skulle kunna hävda gör att skildringarna drar mer åt det episka hållet. Här finns tydliga paralleller till den marxistiske litteraturteoretikern György Lukács syn på hur konsten bäst återspeglar verkligheten genom att vara både specifik och allmän.¹¹

I den del som rör objektivt berättande så har jag delvis använt mig av källor utanför det litteraturvetenskapliga området. Dessa är Lorraine Dastons och Peter Galisons bok *Objectivity*, som är en vetenskapshistorisk redogörelse för objektivitetsbegreppets utveckling, samt Michael Schudsons *Origins of the Ideal of Objectivity in the Professions* som handlar mer om hur objektivitetsidealet har hanterats i praktiken inom olika yrkesgrupper. Av stor vikt för denna del har även varit Wayne C. Booths *The Rhetoric of Fiction* där han visar hur skönlitterära författare använder sig av retoriska medel för att på något sätt påtvinga läsaren den fiktiva värld som skildras.¹² Booth skärskådar också några olika kriterier som han menar har använts av kritiker vid bedömningen av litteratur ända sedan Gustave Flauberts dagar.¹³ Ett sådant kriterium, eller ideal, är att alla författare skall vara objektiva. Enligt Booth importerades passionen för neutralitet till romanformen från andra konstarter och fick sitt stora genombrott under mitten av 1800-talet.¹⁴ Booth menar att begreppet objektivitet rymmer åtminstone tre distinkta kvalitéer: neutralitet, opartiskhet och likgiltighet eller känslolöshet (Booth använder genomgående den franska termen

---

8 Poul Behrendt, *Dubbelkontrakten: En æstetisk nydannelse* (Köpenhamn: Gyldendal, 2006), s. 19.

9 Behrendt 2006, s. 19ff.

10 Behrendt 2006, s. 20.

11 György Lukács ”Den konstnärliga återspeglingen av verkligheten” i *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion Del 1*, red. Claes Entzenberg och Cecilia Hansson (Lund: Studentlitteratur, 1993), s. 215.

12 Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Fiction* (Chicago: The University of Chicago Press, 1961), s. 1. ”Preface”

13 Booth 1961, s. 37ff.

14 Booth 1961, s. 68.

impassibilité).¹⁵ Denna indelning är också den jag har valt att använda mig av vid analysen av objektivitetsidealen i *Rapport från kinesisk by* och *Legionärerna*.

I avsnittet som rör propaganda har jag använt mig av Katerina Clarks beskrivning av ”den positive hjälten” i sovjetisk litteratur eftersom det är ett begrepp som Myrdal använder samt Jacques Elluls beskrivning av hur propagandan fungerade i Kina under Mao Zedongs styre.

Metodologiskt har jag använt mig av en komparativ textanalys vilket innebär att jag har läst och analyserat mina två primärkällor parallellt och valt ut särskilda meningar eller stycken där texterna på olika sätt relaterar till varandra. Efterhand har två huvudteman utkristalliserat sig som också har blivit vägledande för hur jag har valt att disponera uppsatsen. På samma sätt har den teori som jag förankrar uppsatsen i inte varit given på förhand utan har valts utifrån de problem som åskådliggörs i verken. Inläsning och skrivande har hela tiden skett parallellt vilket har gjort att uppsatsen krävt många omarbetningar då ny teoretisk litteratur öppnat för nya tolkningar.

Den första delen handlar främst om hur verken förhåller sig till verklighet och sanning. Inom ramen för detta ryms också en diskussion om vi ska tolka berättarrösten i verken som den verkliga författarens röst eller som en del av det Wayne C. Booth kallar för *den implicite författaren* – det vill säga den uppsättning normer som ett verk ger upphov till.¹⁶

Hur vi väljer att se på berättarrösten blir avgörande för den andra delen i uppsatsen där fokus ligger på objektivitetsproblematiken. Jag argumenterar för att det i *Legionärerna* är viktigt att skilja på berättare, huvudperson och författare och att det därför blir mer relevant att tala om vilka objektivitetsideal som verket ger uttryck för snarare än att tala om vilket ideal som författaren håller högst.

Ett metodologiskt problem har varit att särskilja de två temana eftersom de på många sätt är nära sammankopplade, sanning och objektivitet kan till och med tolkas som likvärdiga begrepp. När jag skriver sanning här menar jag dock detsamma som ”ickefiktivt” det vill säga att det som uttrycks i texten också har ägt rum i det vi kallar för verkligheten. Objektivitet i min tolkning handlar inte om det som skrivs faktiskt har ägt rum utan om det beskrivs på ett neutralt och sakligt sätt.

I den sista delen diskuterar jag verkens syften och budskap och relaterar det till hur andra forskare och kritiker har läst och tolkat verken. Avslutningsvis sammanfattar jag de övergripande resultaten av uppsatsen och diskuterar vilken betydelse verken kan ha i ett vidare perspektiv.

---

15 Booth 1961, s. 67.

16 Booth 1961, s. 70ff.

Tidigare forskning

Forskningen om det som i Sverige kallas för rapportböcker är relativt begränsad. Den första större studien gjordes av den danska författaren Marianne Thygesen 1971 och heter i original *Jan Myrdal og Sara Lidman. Rapportgenren i svensk 60-tals litteratur*. I den diskuterar hon vad som kännetecknar rapportboksgenren och analyserar två verk som hon menar är typiska: Jan Myrdals *Rapport från kinesisk by* och Sara Lidmans *Gruva*. Boken innehåller även intervjuer med Myrdal och Lidman. En annan forskare som intresserat sig för rapportboksgenren, men också för dokumentarism mer allmänt, är Clas Zilliacus som skrivit om rapportböcker i flera tidskrifter och antologier, däribland i *Literature and Reality. Creatio Versus Mimesis. Problems of Realism In Modern Nordic Literature* och i *Documentarism in Scandinavian Literature*. Den hittills största genomgången av rapportboksgenren som jag har kunnat finna är dock Annika Olssons doktorsavhandling *Att ge den andra sidan röst* från 2002 (jag har i den här uppsatsen använt mig av en omarbetad version från 2004). I den diskuterar hon vad en rapportbok är och vad det kan innebära att ”ge någon röst”. Hon gör också närläsningar av tre kända rapportböcker, däribland Jan Myrdals *Rapport från kinesisk by*. Jag har precis som Olsson studerat *Rapport från kinesisk bys* paratexter, dess förhållande till rapportboksgenren och berättarperspektivet. Men till skillnad från Olsson som har ett tydligt litteratursociologiskt perspektiv undersöker jag främst det narrativa och studerar även hur den kinesiska propagandan avspeglas i texten. En annan viktig skillnad mellan min och Olssons text är att Olsson enbart behandlar olika typer av rapportböcker medan syftet i min uppsats är att relatera rapportboken till dokumentärromanen.

När det gäller dokumentärromaner, som *Legionärerna* kan sorteras under, finns det ett större men också mer svårinringat forskningsmaterial att tillgå. Några verk som kan nämnas är Beata Agrells *Romanen som forskningsresa – forskningsresan som roman*, Peter Hansens *Romanen och verklighetsproblemet. Studier i några svenska sextiotalsromaner*, den ovan nämnda antologin *Documentarism in Scandinavian Literature* samt Bo G Janssons *Episkt dubbelspel. Om faktionsberättelser i film, litteratur och tv*. Beata Agrells studie handlar främst om hur läsarorienterade former av litterärt återanvändande tog sig uttryck i svensk 60-talsprosa. I detta ingår även den dokumentära formen och Per Olov Enquists roman *Hess* (som gavs ut två år innan *Legionärerna*) ägnas stor uppmärksamhet. I *Romanen och verklighetsproblemet* försöker Hansen utifrån en närläsning av några olika sextiotalsromaner, däribland *Legionärerna*, att formulera konsekvenserna av författarnas hållning till realismen. *Documentarism in Scandinavian Literature* består av essäer från olika forskare varav ett betydande antal har Per Olov Enquists verk i fokus. *Episkt dubbelspel* är en bred genomgång av olika typer av *faktion* – det vill säga verk som på ett eller annat sätt befinner sig i gränslandet mellan fiktion och icke-fiktion, alltifrån dokusåpor till new

journalism. Den innehåller även ett appendix där Jansson diskuterar paratextens betydelse inom narratologin. Även Rolf Yrlids essä ”Dokumentarismen som försvann” ur festskriften *I ordets smedja* har hjälpt mig att förstå de kännetecknande dragen för dokumentärlitteratur kring 1960-talet.

Att skildra verkligheten

Om 1960-talet och författarna

”Medvetenhet”, ”engagemang”, ”öppen konst”, ”oren estetik” och ”vänsteruppsving” är enligt Beata Agrell några nyckelord som har använts av forskare som försökt karaktärisera det svenska litterära 60-talet.¹⁷ Agrell menar också att en del av 60-talets litteratur ”ifrågasatte de invanda konventioner som styr vårt sätt att se och tillägna oss vad vi kallar verkligheten.”¹⁸ Detta kan jämföras med Peter Hansen som skriver att ett flertal författare under 60-talet började intressera sig för den fråga som Göran Palm har formulerat som ”hur nära kan romanen komma verkligheten utan att upphöra att vara konst?”¹⁹ Till denna bild kan också läggas vad Annika Olsson kallar för ett ökat intresse och engagemang för omvärlden samt att ”det privata och det offentliga, det politiska och det estetiska sågs inte längre som skilda fält, utan betraktades som integrerade och beroende av varandra”.²⁰

Allt detta stämmer givetvis inte för all litteratur som gavs ut under 1960-talet, men de exempel som ovannämnda författare ger gör att vi ändå kan prata om tendenser eller strömningar. *Legionärerna* och *Rapport från kinesisk by* är båda en del av dessa strömningar. Medvetenhet och engagemang liksom intresset för beskrivandet av verkligheten är en viktig tematik i båda verken.

I *Den svenska litteraturen* står det om Jan Myrdal att han under några år personifierade vänsterns intellektuelle - ”författaren som inte estetiserar utan ställer skrift i folkets tjänst [...]”.²¹ Vidare står det: ”han säger sig skriva för att påverka, och den skrift som inte tjänar det radikala förnuftet kallar han symptom på borgerligt själsliv.”²² Att han länge haft ett vad många anser problematiskt förhållande till den kinesiska regimen vittnar de krav på uteslutning som riktades mot

---

17 Beata Agrell, *Romanen som forskningsresa – forskningsresan som roman. Om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa* (Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB, 1993), s. 97.

18 Agrell 1993, s. 141.

19 Peter Hansen, *Romanen och verklighetsproblemet. Studier i några svenska sextiotalsromaner* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1996), s. 9.

20 Olsson 2004, s. 43.

21 Tomas Forser och Per Arne Tjäder ”Strömkantringarnas tid – 1960-talets debatt och nya prosa” i *Den svenska litteraturen band 3: Från modernism till massmedial marknad*, red. Lars Lönnroth, Sven Delblanc och Sverker Göransson (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1999), s. 406.

22 Forser och Tjäder 1999, s. 408.

honom i svenska PEN-klubben 1997 om.²³ Innan *Rapport från kinesisk by* gavs ut hade Myrdal skrivit ett stort antal artiklar, fyra romaner, två reseskildringar samt ett drama och en tankebok. *Rapport från kinesisk by* blev dock hans internationella genombrott.²⁴ Ett tydligt tecken på dess betydelse inom svensk litteratur är att den får ett särskilt omnämnande i såväl *Den svenska litteraturen* som i *Litteraturens historia i Sverige*. I den senare står det att det är ”det verk som inleder 1960-talets rapportboksera och som fått fungera som mall för många andra rapportböcker.”²⁵

Liksom Jan Myrdal var Per Olov Enquist redan en etablerad författare i Sverige när *Legionärerna* gavs ut. Hans genombrott kom 1964 med *Magnetisörens femte vinter* som följdes av den experimentella romanen *Hess* 1966.²⁶ Parallellt med sitt författarskap var han under 1960-talet även verksam som kulturkritiker och forskare i litteraturvetenskap.²⁷ 1968 kom så *Legionärerna* som enligt *Den svenska litteraturen* gav Enquist ställningen som ”ledande ung författare”.²⁸ Ingemar Algulin skriver i *Litteraturens historia i Sverige* om *Legionärerna* att Enquist behandlade sin dokumentära teknik med ”förrädisk frihet” och att ”karaktären av fiktion framstår i efterhand som starkare än den historiska dokumentationen”.²⁹

Paratexternas signaler

Framsidan till originalutgåvan av *Rapport från kinesisk by* föreställer några hus insprängda i ett berg och är målat av Jan Myrdals fru Gun Kessle som också har gjort teckningarna som illustrerar de flesta kapitel i boken. Som Annika Olsson har noterat ger omslaget ett fridfullt intryck.³⁰ Dessutom liknar omslaget Myrdals första reseskildring *Kulturens korsväg*, en bok som enligt Olsson använder sig av det som Mary Louise Pratt kallar för det sentimentala reseberättandet i det att den kretsar kring en persons erfarenheter och upplevelser av en resa.³¹ Likheten medför att vi som läsare antar att även *Rapport från kinesisk by* kommer ha denna typ av berättarperspektiv.

I kontrast till detta står originalomslaget till *Legionärerna* som föreställer ett svart ark mot vit bakgrund som är rivet mitt itu och på vilket författarens namn och bokens titel står skrivet i fet stil. Den enkla och tydliga layouten påminner om en löpsedel och ger mig en betydligt starkare känsla av realism än vad omslaget till *Rapport från kinesisk by* gör. Under titeln *Legionärerna* står i lite

23 Forser och Tjäder 1999, s. 408.

24 Olsson 2004, s. 113. och s. 118.

25 Ingemar Algulin, ”Engagemang, experiment och vidgade textbegrepp” i *Litteraturens historia i Sverige*, red. Bernt Olsson, Ingemar Algulin m.fl. (Stockholm: Norstedts, 2009), s. 518.

26 Hans-Erik Johannesson, ”Enquist, Per Olov” i *Nationalencyklopedin*, bd 5, chefred. Karl Marklund (Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB, 1991), s. 529.

27 ”Per Olov Enquist”, Norstedts författarporträtt, <http://www.norstedts.se/forfattare/115769-per-olov-enquist> [hämtat 8/1 2017].

28 Forser och Tjäder 1999, s. 412.

29 Algulin 2009, s. 494.

30 Olsson 2004, s. 119.

31 Olsson 2004, s. 36. och s. 119.

mindre stil: *En roman om baltutlämningen*. Genette talar om att vi kan använda tre termer när vi analyserar titlar: titel, undertitel och genreanvisning. Det är dock inte alltid som det går att separera dessa element, i detta fall innehåller undertiteln *En roman om baltutlämningen* också en genreanvisning, det vill säga att vi ska läsa verket som en roman.³²

Baksidestexterna är en del av det Genette benämner som "The please-insert", det vill säga: "a short text (generally between a half page and a full page) describing, by means of a summary or in some other way, and most often in a value-enhancing manner, the work to which it refers."³³ På baksidan till Myrdals verk står bland annat att "RAPPORT FRÅN KINESISK BY redovisar ett unikt material. Boken vill, objektivt, lägga fram en rad människoöden i en revolution. Det samlade materialet av Jan Myrdals kartläggning av Liu Ling och dess människor är inte hela svaret på gåtan Kina, men rapporten torde rymma det grundmaterial som behövs för ett svar."³⁴ Som vi kan se är baksidestexten i detta fall inte bara beskrivande utan värderar boken som "unik". Orden "objektivt", "kartläggning" "rapport" och "grundmaterial" sticker också ut eftersom de ger signaler om hur författaren har arbetat och hur vi förväntas uppfatta boken. Slutligen får vi veta att kartläggningen av byn ska ge grunden till svaret på "gåtan Kina".

På ett liknande sätt förhåller det sig med baksidestexten till *Legionärerna* som avslutas med följande stycke: "Hans [Enquists] roman ger en delvis helt ny och sensationell belysning av baltutlämningen, en beskrivning av en politisk situations framväxt och mekanik, av hur en politisk kris skapas. Men hans roman är framförallt en bok om människorna och politiken, och ett försök att så exakt som möjligt beskriva ett svenskt dilemma."³⁵ Redan här serveras vi alltså en värdering ("sensationell") och en tolkning av verket som, om vi väljer att läsa baksidestexten först, säkerligen påverkar vår läsning. På baksidan ställs även tre frågor som vi som läsare utgår från kommer att besvaras i verket: "Var det rätt att utlämna dem? Vilka var dessa balter? Vad hände dem efter utlämningen?"³⁶ För att verkligen accentuera det realistiska anspråket står också: "Bakom denna roman ligger omfattande forskningar, det är en roman om verkligheten."³⁷ Ytterligare en sak som är värd att notera här är att boken ett flertal gånger omnämns som roman.

I de båda böckernas förord får vi sedan en utförligare, men samtidigt motstridig, bild av det som signalerats på baksidan. Enligt Genette är förordens överordnade funktion "to ensure that the text is read properly."³⁸ Jag skulle säga att det stämmer väldigt väl in på både förordet till *Rapport*

---

32 Genette 1997, s. 56f.

33 Genette 1997, s. 104f.

34 Myrdal 1963, baksida.

35 Enquist 1968, baksida.

36 Enquist 1968, baksida.

37 Enquist 1968, baksida.

38 Genette 1997, s. 197. Här, liksom i övriga citat där kursivering förekommer, är kursiveringen inte min utan författarens egen.

från kinesisk by och till *Legionärerna*. I båda fallen liknar förorden nästan en bruksanvisning som förklarar hur författaren har gått tillväga och hur vi ska läsa verken. Myrdal inleder med att skriva att hans bok är ”ett försök att så omsorgsfullt som det varit mig möjligt återge hur de själva [invånarna i Liu Ling by] skildrar sin verklighet och sina upplevelser under en av de stora och avgörande sociala och politiska omvälvningarna i modern tid.”³⁹ Denna programförklaring kan jämföras med det inledande stycket i *Legionärerna* som jag citerar i sin helhet:

Detta är en roman om baltutlämningen, men om beteckningen 'roman' förefaller någon stötande, kan den ersättas med 'reportage' eller 'bok'. Jag har försökt att ända in i små och betydelselösa detaljer hålla mig exakt till verkligheten: har jag misslyckats beror det mer på oförmåga än på intention. De händelser som beskrivs har inträffat, de personer som förekommer existerar eller har existerat, även om jag i många fall tvingats skydda dem eller andra genom att använda fiktiva initialer.⁴⁰

I båda fallen förstärks alltså sanningsanspråket som signalerats i baksidestexterna. Men i *Legionärerna* höjs samtidigt ett frågetecken om vad det är för slags bok. Begreppet roman beskrivs i *Nationalencyklopedin* som ”i allmänhet ett uppdyktat, berättande verk, som i motsats till epos är utformat på prosa och framställer ett till den privata sfären hörande förlopp av begränsat omfång [...]”.⁴¹ Även om det finns typer av romaner som inte måste vara fiktiva, till exempel historiska romaner, skulle nog de flesta hålla med om att ordet roman leder tankarna till just något uppdyktat. Att Enquist skriver att det skulle kunna uppfattas som stötande beror förmodligen på att han använder sig av faktiskt källmaterial och att det kan verka som ett trivialiserande av de verkliga händelserna att han gör om dem till en skönlitterär form. Ordet ”reportage”, som föreslås som alternativ beteckning, står i det här sammanhanget antagligen för ”sanning och trovärdighet”, medan ”bok” kan tolkas som lite av varje. Man skulle utifrån den första meningen kunna hävda att författaren inte vill styra hur hans bok ska läsas utan överlämnar detta till läsaren. Men i så fall hade han knappast behövt hamra in budskapet att det som står i boken är verkligt, vilket i sin tur kan verka motsägelsefullt eftersom han redan på framsidan angett att det är en roman. Min tolkning av detta är att Enquist är väldigt mån om att styra vår läsning, men det han vill styra oss till är inte att vi ska läsa boken som enbart fakta eller enbart roman – utan att vi ska läsa den *på båda sätten samtidigt*. Det är förvisso en faktabok men samtidigt är det en roman i den bemärkelsen att den handlar om något mer än bara de faktiska händelserna. Enquist vill, som det står i baksidestexten,

---

39 Myrdal 1963, s. 9.

40 Enquist 1968, s. 5.

41 Staffan Björck, ”roman” i *Nationalencyklopedin*, bd 16, chefred. Christer Engström (Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB, 1995), s. 10.

beskriva ”en politisk situations framväxt och mekanik”.⁴²

Där Enquist är tvetydig är Myrdal å sin sida mycket tydlig när han på sidan 14 slår fast att ”detta är ingen roman”.⁴³ Den beteckning som används flitigast i Myrdals förord är ”skildring”, men han skriver också att intervjuerna kan läsas som ”fristående noveller, contes; mänskliga dokument från en avgörande tid.”⁴⁴ Oavsett vad man väljer att kalla boken så finns det ingenting i själva texten, vare sig på baksidan eller i förordet, till *Rapport från kinesisk by* som antyder att det skulle röra sig om något fiktivt.

I senare utgåvor av *Legionärerna* har undertiteln *En roman om baltutlämningen* uteslutits från omslagen. Detta val kan ha gjorts både av författaren och av förlaget, men oavsett vilket påverkar det vår läsning i den bemärkelsen att dragningen mot ”något uppdigtat” blir mindre utmärkande. Ordet roman finns dock fortfarande kvar i förordet och det används även i en nyskriven epilög från 1990.⁴⁵ *Rapport från kinesisk by* gavs 1967 ut i en pocketutgåva där ytterligare fyra intervjuer är tillagda, dessutom är Gun Kessles illustrationer ersatta av hennes fotografier. Även omslaget är annorlunda, på framsidan syns nu endast författarens namn, bokens titel och förlaget tryckt med skrivmaskinsstil på vit bakgrund. På baksidan står det om bokens framgångar i andra länder och några internationella röster citeras.⁴⁶ Allt detta bidrar, som även Olsson konstaterat, till att ge verket en mer dokumentär prägel.⁴⁷ I båda fallen har alltså sanningsanspråket förstärkts ytterligare med tiden.

Genreindelning

Vare sig i *Rapport från kinesisk by* eller i *Legionärerna* nämns de genrer som många har kommit att sortera in dem under, närmare bestämt rapportbok respektive dokumentärroman. Inte heller de samtida kritikerna använde sig inledningsvis av dessa begrepp, istället omnämndes *Rapport från kinesisk by* som resebok, reportage, sociologisk studie, debattbok och intervjusamling⁴⁸ medan Enquist verk kallades för ”ett reportage i litterär utformning” eller ”ett stycke samtidshistorisk konfliktforskning”.⁴⁹ Vad de här termerna visar är att man såg på verken som i princip sanna (även om en del kritiker tycks ha varit en aning konfunderade av Enquists användning av ordet roman). Orden rapportbok och dokumentärroman har dock efterhand i hög grad kommit att användas om

---

42 Enquist 1968, baksida.

43 Myrdal 1963, s. 14.

44 Myrdal, 1963, s. 9.

45 Per Olov Enquist, *Legionärerna* (Stockholm: Norstedts, 2008), s. 441-446.

46 Jan Myrdal, *Rapport från kinesisk by* (Stockholm: PAN/Norstedts, 1967)

47 Olsson 2004, s. 121.

48 Olsson 2004, s. 12.

49 Gösta Bringmark, ”Baltfrågan blottlagd” och Olof Lagercrantz ”Ett stycke samtidshistorisk konfliktforskning” i *Svensk litteratur i kritik och debatt 1957-70* red. Sven Nilsson och Rolf Yrlid (Stockholm: Bokförlaget Prisma, 1972), s. 212. och s. 218.

verken och utgör därmed en del av den epitext som en nutida läsare kanske kommer i kontakt med innan hen kommer i kontakt med själva verken. Det kan därför vara värt att se lite närmare på dessa begrepp och vad de säger om verken.

Marianne Thygesen lyfter fram sju kriterier för en rapportbok. Dessa är (1) att innehållet ska bestå av personliga vittnesmål, (2) att rapporten ska beskriva ett samhälles verklighet, (3) att författaren ska hålla sig själv i bakgrunden, (4) att materialet ska vara representativt för den verklighet som beskrivs, (5) att det ska vara politiskt slagkraftigt, (6) att innehållet ska ge alternativ information och vara subversivt verksamt och (7) att temautformningen ska leda fram till en helhetsbild.⁵⁰ Det är alltså väldigt specifika krav som Thygesen ställer för att ett verk ska kunna räknas till rapportboksgenren och som Annika Olsson konstaterat väcker de också många frågor, exempelvis hur man kan avgöra om ett verk är politiskt slagkraftigt.⁵¹

Rolf Yrlid gör i antologin *I ordets smedja* ett försök till att definiera ”dokumentärroman”, vilket resulterar i följande beskrivning:

En möjlig och meningsfull definition av dokumentärroman är att denna främst karakteriseras av, att det faktiska skeendet återges av en berättare, som själv uppträder i verket och därvid kommenterar dess tillblivelse och dess förhållande till verkligheten, samtidigt som denne berättare har en reell existens utanför verket som dettas faktiske författare, utan att därför i alla avseenden vara identisk med denne.⁵²

Som Yrlid också konstaterar stämmer denna definition väl in på *Legionärerna*. Men vad som kanske är än viktigare för att förstå dokumentärromanen som form, och *Legionärerna* i synnerhet, är något som Yrlid skriver lite tidigare i samma essä:

Det som framförallt fått dokumentärromanen att framstå som en problematiskt, genre [sic!] är svårigheten att placera in den någonstans på linjen mellan det (i princip) sanna reportaget och den (i princip) fritt fabulerande romanen. Har dokumentärromanen ett sanningsvärde som gör att den närmar sig reportaget eller är dokumentärromanen ingenting annat än en variant av den realistiska romanen?

Svaret måste bli att frågan är fel ställd. Dokumentärromanens sanningsvärde går inte att bestämma generellt på samma sätt som reportagets och romanens, utan varierar från fall till fall.⁵³

Om Thygesen är väldigt specifik är Yrlid mer vag i fastställandet av dokumentärromanens egenart. Men om vi för enkelhetens skull drar en linje där ordet fiktion står på ena sidan och ickefiktion

---

50 Marianne Thygesen, *Jan Myrdal og Sara Lidman. Rapportgenren i svensk 60-talslitteratur* (Århus: GMT, 1971), s. 91.

51 Olsson 2004, s. 16.

52 Yrlid 2002, s. 342f.

53 Yrlid 2002, s. 342.

(eller fakta) på den andra kan vi konstatera - både utifrån paratextens signaler och beskrivningarna av rapportbok och dokumentärroman - att *Rapport från kinesisk by* hamnar betydligt närmare det ickefiktiva än det fiktiva. *Legionärerna* skulle, utifrån vilken läsning vi väljer att göra, hamna på båda sidorna eller i det gränsland som kallas för faktion. Bo G. Jansson har i *Episkt dubbelspel* beskrivit den ambivalens som synliggörs i *Legionärerna* som någonting utmärkande för de flesta faktioner: ”Faktionen liksom förhandlar osäkert, främst genom paratexten men också genom rent textinterna egenskaper, med sin publik (läsare, mottagare, åskådare) kring sin möjligen ickefiktiva eller möjligen fiktiva status.”⁵⁴ Man skulle kunna se osäkerheten som en retorisk svaghet. Jansson talar dock om en ”medveten ambivalens” och jag vill också hävda att det är just osäkerheten som är Enquists syfte i förordet till *Legionärerna*. Genom att tala med kluven tunga etablerar han på ett mycket tidigt stadium en misstänksamhet hos läsaren som sedan utvecklar sig till ett genomgående tema i hela boken.

Berättarperspektiv och fokalisering

Ytterligare ett sätt att se på hur verken förhåller sig till fiktion och ickefiktion är att jämföra hur de är berättade. Bo G Jansson skriver att en viktig skillnad mellan fiktiva och ickefiktiva berättelser är distinktionen mellan en extradiegetisk författare och en extradiegetisk berättare.

Vid ickefiktivt berättande uppfattar vi den extradiegetiske författaren/skaparen och den extradiegetiske berättaren/presentatören som en och samma person eller grupp av personer. Vi uppfattar det vidare så, att denna person eller grupp av personer genom sin berättelse/avbildning, gör påståenden om intradiegesens beskaffenhet och samtidigt också om verklighetens beskaffenhet.

Vid fiktivt berättande däremot, tolkar vi den extradiegetiske författaren/skaparen och den extradiegetiske berättaren/presentatören som två olika personer eller grupper av personer med olika ontologisk status och med olika intentioner med berättelsen.⁵⁵

Som jag beskrivit i de tidigare avsnitten signalerar *Rapport från kinesisk by* genom sitt autencitetsanspråk i såväl förord som baksidestext en hög grad av ickefiktion. Jag uppfattar det därför som att berättaren i förordet är den verkliga Jan Myrdal (något som också understryks av att förordet är undertecknat med författarens namn, samt plats och månad då förordet skrevs). Även den övergripande berättarrösten i resten av boken uppfattar jag som Myrdals egen. Eftersom de flesta kapitel består av de intervjuades egna berättelser är det bara i ett fåtal kapitel som Myrdals berättarröst hörs. Annika Olsson argumenterar dock för att han trots detta är närvarande genom hela

---

54 Jansson 2006, s. 11.

55 Jansson 2006, s. 32.

texten genom de frågor som inte står utskrivna men som läsaren måste anta har ställts till de olika intervjupersonerna.⁵⁶ Även om de olika utsagorna ger intrycket av att komma direkt från intervjupersonerna är de givetvis, som i all journalistik, också förmedlade och tolkade. Denna process har dessutom skett i två steg eftersom Myrdal använt sig av tolkar under sitt arbete i byn. Att Myrdal inte har använt sig av bandspelare utan endast nedtecknat vad de intervjuade sagt kan också göra att man som läsare blir mer misstänksam, dels till om han har tagit med allt som de intervjuade sagt, dels till hur mycket av bybornas språk och sätt att uttrycka sig som i själva verket är Myrdals eget. Olssons svar på frågan om det är bönderna eller Myrdal som vi hör i texten är att det är bägge, vilket jag instämmer i.⁵⁷

Även förordet i *Legionärerna* är undertecknat med författarens namn vilket gör att vi läser det som ett uttryck för den verkliga Per Olov Enquists tankar och åsikter. Eftersom vi får veta att boken bygger på författarens egna efterforskningar ligger det nära till hands att anta att den extradiegetiske berättarrösten i såväl förordet som i resten av boken är författarens egen röst. Samtidigt öppnar användandet av ordet roman upp möjligheten att se berättelsen som fiktiv och därmed också berättarrösten som en intern skapelse av författaren. Väljer vi att läsa verket som en roman kan berättarrösten ses som en del av det Wayne C. Booth kallar för den implicite författaren, vilket med andra ord är de specifika normer som verket ger uttryck för.⁵⁸ Även om det verkar som att berättaren är densamma som den verkliga författaren så är det viktigt att se att berättaren, och de åsikter som denne förmedlar, också kan vara en del av en romankonstruktion.

I tredje kapitlet i *Legionärerna* etableras en huvudperson som omväxlande kallas för ”han” eller för ”undersökaren”. Denne person genomför en undersökning som ser ut att vara densamma som boken kretsar kring. Att skriva ”han” istället för ”jag” när det berättas om en person som ser ut att vara berättaren eller författaren själv är en metod som Enquist använt sig av i flera av sina verk, senast i de självbiografiska böckerna *Ett annat liv* och *Liknelseboken*. Den här metoden gör som jag uppfattar det att det skapas en distans mellan den som berättar och den som det berättas om, som att författaren vill säga: ”denne person liknar mig, men det är inte jag”. Kanske är det också ett sätt för författaren att ställa sig utanför sig själv och iaktta sina motiv, att försöka agera objektivt i en historia som är högst subjektiv.

Undersökaren återkommer genom hela boken i de passager där arbetsprocessen reflekteras vilket visar att det finns flera diegetiska nivåer i *Legionärerna*. Som Bo G. Jansson har noterat handlar inte *Legionärerna* direkt om baltutlämningen utan om en undersökning av baltutlämningen

---

56 Olsson 2004, s. 142.

57 Olsson 2004, s. 145.

58 Booth 1961, s. 70ff.

gjord på 1960-talet.⁵⁹ Med hjälp av de samtida dokumenten skapas dock en berättelse om balutlämningen. En nivå i boken handlar alltså om själva utlämningen och utspelar sig på 1940-talet, en annan nivå utspelar sig på 1960-talet och behandlar undersökarens intervjuer med personer som på olika sätt varit involverade i utlämningen. Utöver detta finns en metanivå där undersökaren diskuterar problemen med undersökningen samt ytterligare en nivå, som utgörs av förord och epilog, där författaren diskuterar resultatet av undersökningen.

Även *Rapport från kinesisk by* rör sig mellan olika tidsplan: dels verkets nutid, som är den tid då Myrdal besökte byn och genomförde intervjuerna, och dels bybornas berättelser som i vissa fall sträcker sig ända tillbaka till 1920-talet. Däremot saknar Myrdals skildring den självreflekterande metanivån som finns i *Legionärerna*. Detta gör att *Rapport från kinesisk by* blir mindre experimentell och möjligen mer lättillgänglig, men samtidigt mindre intressant ur en konstnärlig synvinkel. Att Myrdal har undvikit att experimentera med formen kan härledas till något som Marianne Thygesen ser som en av de viktigaste punkterna i Myrdals estetik, nämligen att ”konst för konstens skull” är negativt laddade begrepp.⁶⁰

Något annat som Jansson nämner som avgörande för om vi ska tolka ett verk som fiktivt eller ickefiktivt är fokaliseringen. Normalt är fokalisering, alltså när vi som läsare får ta del av vad en person i berättelsen tänker eller känner, förknippat med fiktion. Men, som Jansson också nämner, kan fokalisering även förekomma i till exempel en självbiografi.⁶¹ Kapitlen i *Rapport från kinesisk by* kan läsas som korta självbiografier, eller mänskliga dokument som Myrdal själv kallar dem.⁶² Därför är det inte heller konstigt att det förekommer fokalisering i *Rapport från kinesisk by*, exempelvis när Myrdal låter kontrarevolutionären Li Hsiu-tang berätta om när han står i färd att gripas av 8:e infanteriarmén och säger: ”Jag antog att de nu skulle tala med mig. Maten smakade mig inte och jag åt fort.”⁶³

I *Legionärerna* är också fokalisering ett återkommande inslag och där inte bara i intervjuer utan också när berättaren återger händelserna från utlämningen. Ett av många exempel är när legionärerna anländer till Gotland och Enquist skriver: ”När morgonen kom såg de inte längre de andra fartygen. Vid 9-tiden hörde de plötsligt våldsamma detonationer i söder, såg rök och eldsken.”⁶⁴ I *Rapport från kinesisk by* finns ingen dokumentär förlaga att jämföra med. Eftersom det rör sig om intervjuer får vi, om vi ska läsa boken ickefiktivt, lita på att det som Myrdal skriver stämmer överens med vad byborna har sagt. I *Legionärerna* bygger handlingen, enligt förordet, på

---

59 Jansson 2006, s. 66.

60 Thygsen 1971, s. 81.

61 Jansson 2006, s. 36.

62 Myrdal 1963, s. 9.

63 Myrdal 1963, s. 269.

64 Enquist 1968, s. 14.

ett ”omfattande källmaterial” men eftersom vi inte vet vad som är hämtat från vilka förlagor blir det också här svårt att göra en jämförelse. Fokaliseringen behöver alltså inte betyda att verken är fikcionaliserade, om Enquist till exempel har läst dagböcker där det står att legionärerna inte kunde se de andra fartygen på morgonen och att det utbröt detonationer vid 9-tiden så följer den normerna för ickefiktion. Användningen av fokalisering ger dock, som Jansson skriver, ett momentant intryck av ickefiktion.⁶⁵

Syntetiska porträtt och arketyper

I förordet till *Legionärerna* skriver Enquist att han har försökt att hålla sig exakt till verkligheten. ”De händelser som beskrivs har inträffat, de personer som förekommer existerar eller har existerat [...]”⁶⁶ Vid upprepade tillfällen i boken dyker det dock upp markeringar som gör att den uppmärksamme läsaren börjar betvivla graden av sanning. Här är några exempel: ”Av det fortsatta förloppet finns många versioner. Det följande är tvärsnittet av dem alla.”⁶⁷ ”Han slutade läsa i lagom tid för att kunna använda citaten till det han ville.”⁶⁸ ”Officer, 58 år, *fiktivt* porträtt sammansatt av tre autentiska; ytterkontur till höger.”⁶⁹

Författaren har alltså inte nöjt sig med att redovisa olika versioner, han har i vissa fall smält samman flera olika för att skapa fiktiva tvärsnitt. Detta drag visar sig ännu tydligare om man läser en artikel av Margareta Zetterström i *Bonniers litterära magasin* från 1970. På sidorna 234-239 i *Legionärerna* berättar Enquist om hur han (eller undersökaren) har träffat och intervjuat en man som heter Eriksson. Men i Zetterströms artikel framkommer att något verkligt möte mellan Eriksson och Enquist inte har ägt rum. Detta bygger hon på ett brev som Enquist har skickat till henne där han skriver: ”Jag har aldrig träffat honom personligen. Jag vet inte om han lever. Hans personlighet är hämtad från två andra intervjuobjekt jag mött.”⁷⁰

På samma sätt förhåller det sig, enligt Zetterström, med ett annat personporträtt nämligen det av vakten Johan G. Även han är en syntes av flera andra personer och i båda fallen har Enquist även lagt till detaljer som helt saknar stöd i verkligheten.⁷¹

Zetterström konstaterar att beskrivningarna av dessa personer inte är sanna i gängse mening, men att den psykologiska bilden ändå kan vara sann. Om målet inte är att avbilda en enskild person

---

65 Jansson 2006, s. 37.

66 Enquist, 1968, s. 5.

67 Enquist 1968, s. 54.

68 Enquist 1968, s. 83.

69 Enquist 1968, s. 130.

70 Margareta Zetterström, ”’Det finns ingen helgonlik objektivitet’. En studie i Per Olov Enquists *Legionärerna*”, *Bonniers litterära magasin*, årgång 39, 1970:8, red. Lars Gustafsson (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1971), s. 525.

71 Zetterström 1971, s. 526.

utan ge en bild av en grupp människor så kan syntetiska porträtt vara autentiska.⁷² Zetterström lyfter också fram ett porträtt av en icke namngiven kvinna som hon menar har mycket stora likheter med författaren själv. Det är inte säkerställt om beskrivningen av denna kvinna liksom beskrivningarna av Eriksson och Johan G. är syntetisk men mot bakgrund av de tidigare porträtten menar Zetterström att kvinnan framstår ”mer och mer som ett 'porträtt' av författaren själv.”⁷³

Zetterströms artikel är ett bra exempel på hur det som Genette kallar för epitext kan ha en avgörande betydelse för vår tolkning av ett verk. Efter att ha läst artikeln ser man *Legionärerna* i ett nytt ljus och det ligger nära till hands att, så som Zetterström själv gör, börja ifrågasätta om även andra porträtt eller händelser i boken är syntetiska eller på andra sätt fikionaliserade.

Man kan också säga att Zetterströms artikel bryter, eller omvandlar, det kontrakt som har tecknats mellan författare och läsare. Poul Behrendt tar i *Dobbeltkontrakten. En æstetisk nydannelse* upp just *Legionärerna* som ett exempel på det han kallar för dubbelkontrakt, ett fenomen som har blivit allt vanligare i modern litteratur:

Man kan tænke på dokumentarismens gennembrudsroman i Skandinavien, *Legionæerne* fra 1968, der optrevlede Sveriges udlevering af en gruppe baltiske flygtninge til Sovjetunionen i 1946. Siden viste det sig, at Per Olov Enquist frit havde opfundet flere vidner og vidneudsagn. Under kontrakten: *Det er sandt* stak et kontraktligt forbehold – *Det er falsk, hvis det kan forbedre historien* – som blot næppe ville være blevet signeret af nogen læser i 1968.⁷⁴

Legionärerna gavs ut 1968 och Zetterströms artikel publicerades 1970, det har alltså gått en tid från att det ursprungliga kontraktet tecknades mellan författaren och de första läsarna tills Zetterströms artikel kom och omförhandlade kontraktet. Just denna tidsförskjutning är viktig för dubbelkontraktets karaktär menar Behrendt och skiljer det från närliggande begrepp som *autofiktio* och *faktio*. Det finns, som Behrendt skriver, alltid ett element av kalkylerat bedrägeri inbyggt i dubbelkontraktet.⁷⁵

Intressant är att den syntetiska formen också framkommer i Myrdals *Rapport från kinesisk by*, närmare bestämt i de avsnitt som har rubriken ”Det sägs om”. Dessa avsnitt härrör enligt Myrdal från allmänna samtal med byns kvinnor.⁷⁶ Till skillnad från de längre intervjuerna vet vi dock inte vem det är som talar, vi vet inte ens var en persons citat börjar och slutar. Myrdal använder dock den syntetiska formen på ett annat sätt än Enquist, här är det inte olika personer som smälts samman

---

72 Zetterström 1971, s. 526.

73 Zetterström 1971, s. 528.

74 Behrendt 2006, s. 19f.

75 Behrendt 2006, s. 25f.

76 Myrdal 1967, s. 7.

istället är det *olika personers uppfattningar om en person* som smälts ihop.

Jan Myrdal har också själv skrivit att *Rapport från kinesisk by* inte bara är ett reportage utan också en episk skildring i Ivar Lo Johanssons och Gustav Hedenvind-Erikssons efterföljd. ”Inte så att jag 'ljög' utan så att jag ville skapa karaktärer genom ordval och satsbyggnad. Berättelserna var de berättades, jag kunde inte använda 'fiktions', inte heller kunde jag göra några kommentarer; men min uppgift var epikerns. När Fu Hai-tsoo talade, då talade också hundratals generationer trälare, torpare och bönder.”⁷⁷ I en intervju med Marianne Thygesen säger han också att ”at rapportere er ikke at forsøge sig med en falsk naturalisme, at tro at man kan gengive virkeligheden. At rapportere er derimod realistisk at skildre virkeligheden. Rapport från kinesisk by er ikke en naturalistisk, men en realistisk bog.”⁷⁸

Att ”skapa karaktärer genom ordval och satsbyggnad” antyder att Myrdal inte har citerat de intervjuade ordagrant utan bearbetat citaten för att de bättre ska passa in i den episka formen. Marianne Thygesen hävdar också att de karaktärer som Myrdal skapar är anpassade efter några episka grundtyper som hon kallar för soldatens, husmoderns och den gamle mannens berättelse.⁷⁹

Vi har alltså att göra med något som delvis liknar Enquists syntetiska porträtt, men istället för att smälta samman olika personer tycks Myrdal ha tagit fasta på vissa karaktärsdrag för att göra personerna i framställningen mer arketyppiska. Thygesen menar dessutom att språket i böndernas framställningar liknar alltför mycket Myrdals eget språk så som det tar sig uttryck i förordet för att kunna vara helt autentiskt.⁸⁰

Det är inte bara personerna i *Rapport från kinesisk by* som framstår som typiska, hela berättelsen i sig är i någon mån en arketypp. Myrdal skriver i förordet: ”Det är ingen berättelse om 'den kinesiska byn' i allmänhet, än mindre en redogörelse för den kinesiska revolutionens jordbrukspolitik. Dock - genom att vara specifik och faktuell ger den möjlighet att förstå och tolka det allmänna skeendet.”⁸¹ Citatet kan verka motsägelsefullt – å ena sidan slår Myrdal fast Liu Lings unika värde och att den inte ska förväxlas med en by i allmänhet, samtidigt ska vi genom skildringen av denna by ändå förstå ”det allmänna skeendet” vilket jag tolkar som hela den kinesiska revolutionen. Att vilja vara specifik, men samtidigt säga någonting om det allmänna kan jämföras med György Lukács syn på realismen och den konstnärliga återspeglings av verkligheten. Lukács menar att ”All stor konst har målsättningen att ge en bild av verkligheten i vilken motsatsen mellan företeelse och väsen, mellan det enskilda fallet och lagbundenheter, mellan omedelbarhet och begreppet osv. upplöses på ett sådant sätt att motsatserna sammanfaller till en

77 Thygesen 1971, s. 21f.

78 Thygesen 1971, s. 94.

79 Thygesen 1971, s. 22.

80 Thygesen 1971, s. 24.

81 Myrdal, 1963, s. 9.

spontan enhet i det omedelbara intryck konstverket erbjuder och att de framträder för mottagaren som en oskiljbar enhet.⁸² Liksom Myrdal tar Lukács avstånd från naturalismen och dess ”skenobjektivitet”, istället hyllar han realismen som han menar är ”insikten att konstverket varken är ett livlöst genomsnitt, som naturalismen hävdar, eller en självupplösande, individuell princip[...].”⁸³ Lukács utgår från den marxistiska historieteorin och menar att det finns dolda lagbundenheter som styr utvecklingen och att konstens uppgift är att både ge uttryck för denna utveckling och att gestalta människans totalitet, en totalitet som bara blir synlig om man lyfter fram både det individuella och det allmänna.⁸⁴ Myrdal säger också i intervjun med Thygesen att han har en marxistisk syn på samhället.⁸⁵ Man kan därmed föreställa sig att Myrdal i marxistisk anda velat belysa revolutionens oundviklighet och att de kinesiska bönderna, samtidigt som de är individer i sin egen rätt, även återspeglar någonting allmänmänskligt.

Även hos Enquist är relationen mellan det allmänna och det unika fundamental. Som jag tidigare konstaterat är *Legionärerna* en roman i den bemärkelsen att den vill beskriva något mer än en specifik händelse, den är ”en beskrivning av en politisk situations framväxt och mekanik” som det heter på baksidan.⁸⁶ Samtidigt skriver han också om problemet i att beskriva ”*en viss politisk situation mitt uppe i en annan politisk situation*” och hur ”de båda situationerna skymmer varandra, och färgar av sig på varandra”.⁸⁷

---

82 Lukács 1993, s. 215.

83 Lukács 1993, s. 207.

84 Lukács 1993, s. 206ff.

85 Thygesen 1971, s. 94.

86 Enquist 1968, baksida.

87 Enquist 1968, s. 332.

Objektivitetsproblemet

Objektivitetsbegreppet

Jag har hittills främst uppehållit mig vid de båda verkens relation till verkligheten. Jag kommer nu att gå in närmare på ett angränsande område nämligen deras förhållande till objektivitet, ett begrepp som är centralt i båda verken. I förordet till *Legionärerna* står det: ”Min avsikt var att ge en helt objektiv och exakt bild av denna i svensk samtidshistoria helt unika politiska affär. Jag har, som kommer att framgå, misslyckats med att ge en objektiv bild. Jag tror inte denna objektiva bild är möjlig att ge.”⁸⁸ Vilket kan jämföras med följande rader från förordet till *Rapport från kinesisk by*: ”Det är självklart att berättelserna inte är 'sanna' om man definierar sanning som vetenskapligt objektiv redogörelse. Sådan objektivitet skulle blott kunna existera i en idealt statisk värld. Detta är de agerandes vittnesmål. Som i alla vittnesmål står i denna bok utsagor mot varandra.”⁸⁹

Vad vi ser här är att båda författarna uttrycker en skepsis mot den rena objektiviteten. Objektivitet kan dock ha många olika innebörder och det är inte helt klart om Enquist och Myrdal syftar på samma sak när de använder begreppet. Myrdal jämför vetenskaplig objektiv redogörelse med sanning. Men som vetenskapshistorikerna Lorraine Daston och Peter Galison konstaterar i boken *Objectivity* är objektivitet inte nödvändigtvis detsamma som sanning eller säkerhet: ”Objectivity preserves the artifact or variation that would have been erased in the name of truth; it scruples to filter out the noise that undermines certainty.”⁹⁰ Istället jämför de objektivitet med blind syn: ”seeing without inference, interpretation, or intelligence.”⁹¹ Sociologen Michael Schudson gör en annan och kanske mer vardaglig tolkning av begreppet då han skriver att objektivitet är uppfattningen att det går och att man bör separera fakta och värderingar: ”If one is to make statements about what the world is that others can take as trustworthy, one needs to stand outside oneself and so separate them from one's own subjective preferences about what the world should be.”⁹² Objektivitet i denna bemärkelse är, som jag uppfattar det, ungefär detsamma som neutralitet eller saklighet.

Myrdal kallar sig själv för ”verklighetens tolk, icke dess vanställare” och det är givet att det är en tolkning och inte någon fullständigt blind syn som *Rapport från kinesisk by* ger uttryck för.⁹³ Om det senare hade varit fallet hade Myrdal skrivit ner allt han såg och hörde utan att göra något

---

88 Enquist 1968, s. 5.

89 Myrdal 1963, s. 13f.

90 Lorraine Daston & Peter Galison, *Objectivity* (New York: Zone Books 2010), s. 17.

91 Daston och Gallison, 2010, s. 17.

92 Michael Schudson, *Origins of the Ideal of Objectivity in the Professions. Studies in the History of American Journalism and American Law, 1830-1940* (New York och London: Garland Publishing 1990), s. 3f.

93 Myrdal 1963, s. 9.

urval eller agera själv genom att ställa frågor. Samtidigt skriver han ”Jag har sökt ge allt material som stått att uppbringa i denna by om denna by” vilket uttrycker att det ändå är någon sorts helhetssyn som han har försökt åstadkomma.⁹⁴

I *Legionärerna* är det något oklart vad som menas med objektivitet i förordet. Det skulle, som hos Myrdal, kunna stå för sanning men det skulle också kunna stå för exempelvis neutralitet. Någon objektivitet i bemärkelsen ”blind syn” är det dock inte fråga om här heller eftersom händelseförloppet i boken hela tiden analyseras och kommenteras. Men precis som i *Rapport från kinesisk by* finns det i *Legionärerna* en strävan efter att samla in så mycket material som möjligt (”Förutom allt som redan tryckts och skrivits om denna utlämning bygger jag också på ett omfattande otryckt material: dokument, dagböcker, brev och hemligstämplade redogörelser”).⁹⁵

Trots båda författarnas uttalade skepsis mot objektiviteten menar jag att man kan se båda verken som försök till objektivitet, om vi som Schudson ser objektivitet som en metod för att återge något neutralt och utan personliga värderingar. Enquist skriver till och med att hans avsikt var att ge en helt objektiv bild medan Myrdal, trots att han ifrågasätter bybornas förmåga att neutralt återge saker som de upplevt, aldrig egentligen ifrågasätter sin egen neutralitet. En viktig skillnad är dock synen på hur väl de har lyckats. Till skillnad från Enquist talar Myrdal inte om något misslyckande. Tvärtom skriver han på ett ställe: ”I stort kan jag därför säga att jag anser mig ha lyckats återge vad dessa personer verkligen sade och genomföra intervjuerna på ett sådant sätt att det de sade var av sakligt värde.”⁹⁶

Wayne C. Booth delar i *The Rhetoric of Fiction* in objektivitet i tre kategorier; neutralitet, opartiskhet och likgiltighet.⁹⁷ I det följande kommer jag redovisa hur *Legionärerna* och *Rapport från kinesisk by* förhåller sig till dessa kategoriseringar. Samtidigt vill jag också påminna om skillnaden i berättarperspektiv i de båda böckerna. I *Rapport från kinesisk by* beskrivs objektivitetsidealet främst genom förordet där den som talar är författaren Jan Myrdal. I *Legionärerna* diskuteras objektivitet däremot inte bara i förordet utan även i resten av verket, där den som talar är antingen en anonym berättarröst eller undersökaren vilkas objektivitetssyn inte nödvändigtvis måste stämma överens med författarens egen. Jämförelsen avser alltså inte att visa på skillnaderna mellan Enquists och Myrdals syn på objektivitet, utan på vilka ideal som speglas i de båda verken.

---

94 Myrdal 1963, s. 9.

95 Enquist 1968, s. 5.

96 Myrdal 1963, s. 13.

97 Booth 1961, s. 67.

Neutralitet

Jan Myrdals far Gunnar Myrdal, som i förordet till *Rapport från kinesisk by* anges som en av de som bidragit till att forma Jan Myrdals ”inställning till verkligheten och beskrivandet av verkligheten”, gav 1969 ut en skrift med den talande titeln *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*.⁹⁸ Det är kanske inte helt rättvist att jämföra ett verk som ägnar sig helt åt objektivitetsproblemet med ett verk där detta problemkomplex endast tas upp som en del i förordet, men jag menar ändå att det är tydligt att Gunnar Myrdal här har en mer problematiserande inställning till objektiviteten än sonen. Framförallt handlar Gunnar Myrdals skrift om vilken betydelse forskarens egna värderingar har för möjligheten till objektiv redogörelse, ett område som Jan Myrdal endast snuddar vid. Så skriver Gunnar Myrdal till exempel: ”Det ligger ett oundvikligt a priorielement i allt vetenskapligt arbete. Frågor måste ställas innan svar kan ges. Alla frågor är uttryck för vårt intresse för världen – de är i grunden värderingar. Värderingar kommer således med nödvändighet in redan på det stadium, då vi observerar fakta och företar teoretisk analys, och inte bara på det stadium då vi drar politiska slutsatser från fakta och värderingar.”⁹⁹

Ovanstående citat kan jämföras med vad Marianne Thygesen skriver i sin bok om rapportboksgenren: ”Rapporterne afspejler aldrig ren og uforfalsket virkelighed, forfatteren vælger sit materiale inden for det område af virkeligheden, han har valgt at beskrive, og materialets repræsentativitet kan altid drages i tvivl.”¹⁰⁰ I Thygesens intervju med Myrdal som följer med som en bilaga till hennes bok konstaterar också Myrdal själv att en författare inte är någon automat och att den egna uppfattningen kan påverka vad man väljer att höra.¹⁰¹

I det svenska förordet till *Rapport från kinesisk by* berör Myrdal överhuvudtaget inte möjligheten att han själv på något sätt skulle vara oneutral. Som Annika Olsson har konstaterat finns det dock stora skillnader mellan förordet till den svenska utgåvan och den engelskspråkiga utgåvan från 1964. I det engelska förordet framstår Myrdal överlag som mer ödmjuk och anspråkslös än i det svenska. Han skriver också något som liknar det han säger i intervjun med Thygesen: ”No writer is as mechanically accurate as an electronic computer; but even a computer is programmed and one always has to ask how was the programming done? What was the bias of the programmer?”¹⁰² Varför Myrdal har valt denna formulering, som varken återfinns i den svenska originalutgåvan eller den svenska pocketutgåvan från 1967, kan vi bara spekulera kring. Olsson menar att de svenska recensionerna av boken, där många kritiker ifrågasatte hans metoder, kan han

---

98 Myrdal 1963, s. 10.

99 Gunnar Myrdal, *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen* (Stockholm: Raben & Sjögren, 1969), s. 16f.

100 Thygesen 1971, s. 77.

101 Thygesen 1971, s. 95.

102 Olsson 2004, s. 131.

gjort att han valde att anpassa förordet.¹⁰³ Men hon menar också att det kan bero på att den exempelpedagogik som präglar det svenska förordet var något som vid den här tiden fungerade bättre på den svenska än på den amerikanska marknaden.¹⁰⁴

I förordet till *Legionärerna* berörs inte heller författarens neutralitet, om vi inte tolkar misslyckandet med att ge en objektiv bild som ett erkännande av att han har brustit i neutralitet. Bokens huvudperson, undersökaren, diskuterar dock sin egen neutralitet flitigt. Centralt för denna diskussion är det fiktiva brev som undersökaren skriver till Mao Zedong. I brevet citeras den kinesiske ledaren som enligt *Legionärerna* ska ha skrivit: ”Fakta är alla ting som existerar objektivt, med sanning avses de inbördes förhållandena dem emellan, det vill säga de lagar som styr dem, och att söka betyder att studera. Och för att göra det får vi inte stödja oss på subjektiva föreställningar, inte på tillfällig entusiasm, inte på livlösa böcker utan på objektivt existerande fakta.”¹⁰⁵ Denna eftersträvansvärda objektivitet blir dock för undersökaren något ouppnåeligt eftersom den som skriver alltid har förutfattade åsikter och värderingar. Till exempel säger han i brevet: ”Mitt problem är inte att jag har svårt att finna fakta, eller att jag har svårt att beskriva de inbördes förhållanden som finns mellan de fakta jag finner. *Jag har däremot svårt att inte stödja mig på subjektiva föreställningar* – jag har svårt att välja mellan de fakta jag finner, svårt att göra prioriteringar, svårt att döma mellan kolliderande fakta.”¹⁰⁶

Ett återkommande element i *Legionärerna* är också att undersökaren, eller berättarrösten, lägger in sina egna värderingar, till exempel i ett annat brev där undersökaren diskuterar vad det var som fick den baltiske legionären Edvard Alksnis att sticka in en penna i sitt eget öga. Han konstaterar där att alla som bidragit till att ingjuta skräck hos Alksnis inför den stundande utlämningen är skyldiga till den tragiska händelsen.¹⁰⁷

Det genomgående för *Rapport från kinesisk by* är att det berättande och upplevande subjektets förmåga till neutralitet aldrig ifrågasätts (åtminstone inte i den svenska utgåvan) medan det ständigt ifrågasätts i *Legionärerna*. Detta gör att tonen i *Rapport från kinesisk by* blir mer auktoritär medan *Legionärerna* bjuder in till misstänksamhet.

103Olsson 2004, s. 125.

104Olsson 2004, s. 133.

105Enquist 1968, s. 331.

106Enquist 1968, s. 331f.

107Enquist 1968, s. 287.

Opartiskhet

Förutom att Myrdal inte har velat ”vanställa” vad de intervjuade sa tycks en ambition också vara att låta många olika röster komma till tals – att, som han själv skriver, ”ge allt material som står att uppbringa i denna by om denna by.”¹⁰⁸ På sidan 44-50 i *Rapport från kinesisk by* finns en förteckning över byns samtliga 50 hushåll som tillsammans omfattar 212 personer. Myrdal skriver att han började med att besöka samtliga femtio familjer för att bilda sig en uppfattning om byn innan han valde ut vilka han skulle intervjua.¹⁰⁹ Hur detta urval gick till beskrivs inte. Totalt återfinns tjugosex längre intervjuer, 18 män och 8 kvinnor, i originalutgåvan från 1963 (22 män och 8 kvinnor i den utökade utgåvan från 1967). Det råder alltså, som Annika Olsson också diskuterar, en underrepresentation av kvinnor. De kvinnor som intervjuas är dessutom i huvudsak samlade i en särskild del som heter just ”Kvinnor”. De korta avsnitt som avslutar många kapitel och som rubriceras som ”Det sägs om” samt kapitlet som har titeln ”Livsrytmen” består också i huvudsak av intervjuer med kvinnor (det sistnämnda innehåller med Myrdals ord ”korta samtal med strängt taget samtliga kvinnor i Liu Ling by”¹¹⁰), men där uppträder de som ett anonymt kollektiv och reduceras, med Olssons ord, till ”skvallertanter”.¹¹¹ Jag kan också konstatera att några intervjuer med byns många barn inte förekommer.

De flesta kapitel består av en intervju med en person. Vissa personer förekommer dock i flera kapitel, byns gamle sekreterare Li Yiu-hua intervjuas till exempel i två hela kapitel och citeras även i kapitlet ”Livsrytmen”. Att han dessutom är den enda av byborna som särskilt tackas i förordet gör att han, mer än någon annan, uppfattas som bokens huvudperson. Bristen på representativitet bidrar till att man som läsare ifrågasätter den helhetsbild som Myrdal eftersträvat. Eftersom inte alla bybor är intervjuade kan vi ju inte heller veta om det finns några andra avvikande åsikter i byn.

Legionärerna består också av intervjuer, både med en del av de utlämnade balterna själva och med andra personer som på olika sätt varit inblandade i baltutlämningen. Här är inte persongalleriet lika tydligt avgränsat som i *Rapport från kinesisk by* – vi vet helt enkelt inte hur många som eventuellt kan ha spelat någon roll i utlämningen och därmed blir frågan om representativitet än svårare. Detsamma gäller det stora antal dokument som refereras till eller återges.

I *Rapport från kinesisk by* är det svårt att tala om någon åsiktsbalans i och med att det är en åsikt som får stå nästan helt oemotsagd och som går ut på att den kinesiska revolutionen har medfört att invånarna i byn har fått det bättre. I *Legionärerna* finns däremot två tydliga sidor: de som ville genomföra utlämningen och de som var emot den. Genom hela verket balanseras de här

---

108Myrdal 1963, s. 9.

109Myrdal 1963, s. 11.

110Myrdal 1963, s. 33.

111Olsson 2004, s. 140.

två sidorna mot varandra. I ett kapitel beskrivs hur opinionen i Sverige såg ut vid tidpunkten för utlämningen och berättaren konstaterar att: ”45 % ansåg att balterna borde sändas hem. 26 % ansåg att vissa av dem borde sändas hem. 15% ansåg att de borde få stanna. 14 % visste inte.”¹¹² Lite längre fram avbryter han dock sig själv och säger: ”Var misstänksam. Godta inte. Ovanstående fakta skulle istället ha kunnat formuleras på följande sätt. '41% av Sveriges befolkning ville att militärbalterna helt eller delvis skulle få stanna. 14% visste inte, och endast 45% ville att alla skulle sändas iväg.' Varför valde han istället den första formuleringen?”¹¹³

I stort kan detsamma som har sagt om neutralitet i de båda verken också sägas om opartiskhet. Enquist riktar genom formuleringar som den ovan vår blick mot att berättaren förmodligen inte är opartisk medan Myrdal väljer att inte kommentera detta trots att det finns uppenbara snedvridningar i boken.

Likgiltighet

Likgiltighet, eller *impassibilité* som Booth kallar det, kan vid första anblicken vara svår att skilja från neutralitet. Som Booth skriver kan dock en författare vara trogen ett visst värde utan att för den sakens skull känna med eller mot sina karaktärer.¹¹⁴ Myrdal beskriver i förordet till *Rapport från kinesisk by* sitt förhållningssätt under arbetet med intervjuerna på följande sätt:

Det är oundvikligt att man känner emotionell sympati för vissa individer och antipati mot andra. I vanligt mänskligt umgänge stör detta inte, när det gäller skönlitteratur är det till och med en av skrivarens stora drivkrafter. När det gäller att ge en objektiv bild av verkligheten däremot kan dessa reaktioner förtrycka hela perspektivet. Men genom att hålla intervjuerna på detta kliniska sätt (det kala vitmenade rummet, tolken, den lugna tonen) tror jag mig kunna säga att jag inte upprättade någon emotionell kontakt i denna mening under arbetet. Jag försökte i varje fall undertrycka varje sådan reaktion.¹¹⁵

Det är naturligtvis omöjligt att som utomstående betraktare av en text veta vad en författare känt när hen skrivit. Eftersom de flesta kapitel i alla fall utgörs för att vara bybornas egna ord kan vi inte heller där avläsa något särskilt engagemang eller känslsamhet från Myrdals sida. Men vi kan inte heller utesluta att urvalet av intervjuer i någon mån har präglats av Myrdals känslomässiga uppfattning om de olika personerna. De kapitel där Myrdal själv för ordet, ”36° 34' nordlig latitud 109° 28' östlig latitud” och ”Livsrytmen”, har en genomgående saklig ton och beskriver i huvudsak

---

112Enquist 1968, s. 227f.

113Enquist 1968, s. 228.

114Booth 1961, s. 81f.

115Myrdal 1963, s. 13.

allmänna förhållanden i byn. Även de återkommande tabellerna ger boken en prägel av torr saklighet.

Synen på vilken roll de egna känslorna kan, eller bör, spela är återigen otydligare och mer komplex i *Legionärerna* än i *Rapport från kinesisk by*. Undersökarens ideal tycks vara ett tillstånd där han både kan vara delaktig och känna med personerna (något som han metaforiskt beskriver som att ”vila i fostervattnet”) samtidigt som han betraktar det hela utifrån. Detta idealtillstånd beskrivs på olika sätt i boken, till exempel i följande stycken: ”Jag behöver bara genombryta en vägg, en liten tunn vägg, och då är jag igenom. Och då vilar jag i fostervattnet, och behöver inte längre iaktta mig själv och mina utgångspunkter, och behöver inget avstånd och inga tvivel, och kan handla. Då hör jag till dem, och ligger tätt intill dem, och det finns inget avstånd.”¹¹⁶ ”Att samtidigt kunna vila i fostervattnet och se mekaniken, tänkte han. Att vara delaktig och uppmärksam på fakta. Att reducera inte sin känsla, men sin okunnighet.”¹¹⁷

I ett längre stycke senare i boken beskriver han hur han som elvaåring läste om baltutlämningen och kände en instinktiv skräck inför Ryssland och kommunismen, en känsla som han tror dröjt sig kvar.

[...] när han senare, vid vuxen ålder, försökte granska och frilägga de värderingar som styrde eller band eller vägledde eller låste honom, då var detta en av de diffusaste men samtidigt mest lockande inpräglingarna, och han började där, i den ändan: vid ljuset som syntes borta vid horisonten och den lilla blå lampan, vid rubriken i tidningen, vid känslan av skräck inför deras skräck, vid känslan av hemlig identifikation och solidaritet. Han trodde sig aldrig om att helt kunna frilägga det nät som styrde honom, men någonstans måste han börja, och han började här.¹¹⁸

Den känslomässiga distansen framstår här inte som en möjlighet eller ens någonting eftersträvansvärt, till skillnad från i *Rapport från kinesisk by*. Tvärtom verkar det som att känslomässig närhet och identifikation är någonting nödvändigt för undersökaren för att förstå och tolka sammanhangen, samtidigt som det också är nödvändigt att inte bara känna utan att också se sina egna känslor och vilken roll de spelar.

Det finns dock anledning att här återigen påminna om skillnaden i berättarperspektiv i de två verken. Den som talar om att undertrycka all emotionell kontakt i *Rapport från kinesisk by* är författaren Jan Myrdal. I *Legionärerna* är det undersökaren som vill ”vila i fostervattnet och se mekaniken”. Thomas Bredsdorff har i en bok om Enquists språk beskrivit det som att flera andra

---

116Enquist 1968. s. 36.

117Enquist 1968, s. 44.

118Enquist 1968, s. 251f.

karaktärer i *Legionärerna* också belyser konflikten mellan att delta och att stå vid sidan av och iaktta. Det intressanta är att de karaktärer som väljer att inte dras med i en känsla, som den fiktiva karaktären Eriksson och utrikesminister Östen Undén, också beskrivs i positiva ordalag som personer som är måna om sin stolthet och integritet.¹¹⁹ Därmed kan man säga att boken i sig inte ger uttryck för en särskild hållning utan att den snarare visar hur olika ideal ställs mot varandra.

Budskap

Propaganda

Som jag har visat i tidigare avsnitt är vare sig Myrdals eller Enquists skildringar neutrala eller opartiska. De vill, som så många inom 1960-talets dokumentära våg, göra läsaren medveten. I detta avsnitt ämnar jag diskutera vad det är författarna vill göra oss medvetna om, med andra ord vad jag ser som verkens övergripande budskap.

För att kunna tolka vad författarna vill säga med sina verk behöver vi också förstå hur de förhåller sig till den propaganda som spelat en central roll i såväl det kommunistiska Kina som i Lettland under Sovjettiden där delar av *Legionärerna* utspelar sig. I förordet till *Rapport från kinesisk by* står det: ”Om man läser denna bok som en roman skulle man säga att den var en parad av 'positiva hjältar', men detta är ingen roman.”¹²⁰ Den positiva hjälten är en arketyper som återkommer i sovjetisk socialrealism. Katerina Clark skriver att den positive hjälten liv användes för att belysa de historiska framstegen och för att representera ”vad som borde vara” (i motsats till de negativa karaktärerna som fick representera ”det som är”).¹²¹ Även om Myrdal själv framhåller att hans bok inte är någon roman så har vi tidigare kunnat se att han använder just sådana arketyper som den positive hjälten är en variant av. Clark skriver vidare: ”Although an amazing number of Social Realist classics are based on actual events, their protagonists' lives always manage to follow the conventionalized stages of the master plot.”¹²² I *Rapport från kinesisk by* är ”the master plot” berättelsen om hur byborna har gått från att vara förtryckta av jordherrar till att själva ta kommandot och bilda kooperativa verksamheter. Byborna är positiva hjältar såtillvida att deras livsberättelser hela tiden förvandlas till representationer av den här utvecklingen.

Myrdal skriver att de intervjuade talar i egen sak och därför är deras uttalanden om sig själva

---

¹¹⁹Thomas Bredsdorff, *De svarta hålen. Om tillkomsten av ett språk i P. O. Enquists författarskap* (Stockholm: Norstedts, 1991), s. 111-115.

¹²⁰Myrdal 1963, s. 14.

¹²¹Katerina Clark, *The Soviet Novel. History as Ritual* (Chicago: The University of Chicago Press, 1981), s. 46.

¹²²Clark 1981, s. 47.

och om andra övervägande positiva.¹²³ Han nämner även att berättelserna ”tenderar att närma sig 'den allmänna uppfattningen'”, vilket i detta fall är den officiella kinesiska tolkningen av revolutionen, men menar att detta skulle ha skett oavsett i vilket land intervjuerna hade genomförts.¹²⁴ Något som Myrdal inte reflekterar över är människors förmåga att skapa berättelser av sina liv. Lars-Åke Skalin tar i en text om berättandets principer upp filosofen Paul Ricoeur som menade att vi när vi berättar använder oss av berättelsens hjälpmedel för att skapa enheter av det i livet som är splittrat och osammanhängande.¹²⁵ Denna tendens är tydlig i *Rapport från kinesisk by*. Vad som också är anmärkningsvärt är att Myrdal inte alls nämner den propagandaapparat som var verksam i Kina och hur den kan ha påverkat personernas uttalanden. Jacques Ellul menar att Mao Zedongs propaganda vilade på två principer: utbildning och organisering.¹²⁶ Genom att mobilisera och utbilda massorna skulle de själva inse vad som behövde förändras och på egen hand uppfylla det som propagandamaskineriet utlovade.¹²⁷ Detta blir väldigt tydligt i *Rapport från kinesisk by* där det hela tiden framstår som att det är byborna själva som driver igenom alla förändringar i byn. Samtidigt är det uppenbart att deras organisering följer en tydlig mall och att de som försöker ställa sig vid sidan av eller ifrågasätter nyttan med kollektiviseringen drabbas av utfrysning. Att utbildningen spelade en viktig roll i propagandan märks även i avsnittet om skolan där överläraren Han Ying-lin säger: ”Vår skola fullföljer den uppgift partiet ställt oss. Undervisningen skall tjäna den proletära politiken och undervisning skall kombineras med produktivt arbete.”¹²⁸ När eleverna får frågan vad de vill bli när de blir stora svarar de bland annat att de vill gå in i kinesiska folkets befrielsearmé eller bli flygare för att försvara Kinas gränser.¹²⁹ Tsao Chen-kuei, som benämns som ”den lille författaren”, är en av få personer i byn som kan skriva. I en av hans noveller säger han att han har försökt beskriva ”hur den nya människa som börjar ta form på landsbygden älskar den kollektiva egendomen” och om en annan säger han ”genom att berätta om ett besök hos en faster ville jag visa att livet blivit bättre och bättre. Hur denna kvinna som i det gamla samhället varit förtryckt nu blivit en Förtjänt Arbetare i en folkkommun”.¹³⁰ Av ”det sägs om” framgår att Tsao Chen-kuei är en beundrad person i byn och man kan därför anta att hans noveller fungerar som en självorganiserad propagandaspridning.

Det går att se det som att Myrdal vill låta citaten tala för sig själva och att han utgår från att

---

123Myrdal 1963, s. 15.

124Myrdal 1963, s. 14.

125Lars-Åke Skalin ”Narratologi – studiet av berättandets principer” i *Litteraturvetenskap – en inledning*, red. Staffan Bergsten (Lund: 2008, Studentlitteratur), s. 180.

126Jacques Ellul, *Propaganda* (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1972), s. 303.

127Ellul 1972, s. 304ff.

128Myrdal 1963, s. 290.

129Myrdal 1963, s. 306.

130Myrdal 1963, s. 177.

hans läsare på egen hand ska upptäcka hur påverkade av kinesisk statspropaganda byborna är. Troligare är dock, med tanke på hur lite allmän kunskap som fanns om de kinesiska förhållandena när boken gavs ut, att Myrdal medvetet valt att inte skriva något om propagandaspridningen i Kina för att det skulle motverka den positiva bild av Kina som han vill förmedla.

Undersökaren i *Legionärerna* intervjuar också personer som befinner sig inom ramen för ett totalitärt system när han åker till Lettland. Skillnaden mellan hans och Myrdals framställningar är återigen att Enquist i mycket högre grad diskuterar de problem som detta kan leda till. Han berättar att han innan han åker får brev från personer som avråder honom från att åka: ”I breven skrev de ofta att tanken att uppsöka legionärerna var naiv, eller absurd. Eller också skrev de att han själv var en naiv och godtrogen människa, som trodde sig kunna avläsa sanningen i de sanningar han skulle få sig serverad.”¹³¹ Men han kommer också fram till att de vittnesmål han har fått tidigare i väst på liknande sätt kan ha påverkats av antikommunistisk propaganda. Kontentan blir att oavsett var informationen kommer ifrån är det viktigt att vara vaksam och ifrågasättande.¹³²

Slutsatser

På baksidan till *Legionärerna* beskrivs, som jag tidigare nämnt, tre frågor som centrala för undersökningen: ”Var det rätt att utlämna dem? Vilka var dessa balter? Vad hände dem efter utlämningen?”¹³³ Det är om dessa frågor, samt frågan om vem som bar ansvaret för utlämningen och varför den fick så stora proportioner, som boken på ett plan handlar om.

I samband med att undersökaren åker till Lettland för att intervjua några av legionärerna står det: ”Han skulle komma hem till Sverige, hösten 1967, och tala med många om detta. Han ansträngde sig, på det vattentätt liberala sätt han lärt sig, att inte vara kategorisk, men kärnan i allt detta tycktes ändå bli att det inte gått så särskilt illa för de utlämnade. De var inte avrättade, de flesta hade blivit frigivna.”¹³⁴ En del recensenter, till exempel Gunnar Unger och Lars Gustafsson, har tolkat detta som bokens övergripande budskap – att visa att behandlingen av legionärerna när de till slut utlämnades till Sovjetunionen inte blev så illa som man på förhand hade trott.¹³⁵ Men mot denna enkla slutsats står ett annat stycke i boken som uttrycker att det kanske ändå inte är så enkelt: ”Hur många svar? Vilka svar? Många svar. Lika många som individer.”¹³⁶

Lars Gustafsson menar också att storheten i *Legionärerna* ligger i att den bevisar det som

---

131Enquist 1968, s. 350

132Enquist 1968, s. 350ff.

133Enquist 1968, baksida.

134Enquist 1968, s. 390.

135Se t.ex. Gunnar Unger, ”Sovjetunionen är räddad?” i *Svensk litteratur i kritik och debatt 1957-70*, s. 217. och Lars Gustafsson ”Det finns inga hemligheter”, *Bonniers litterära magasin*, årgång 37, 1968:7, red. Lars Gustafsson (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1969), s. 547.

136Enquist 1968, s. 387.

författaren själv beskriver som ”att politiken i princip var *åtkomlig*. Att politiken egentligen inte hade några hemligheter. Att den inte var förbehållen någon.”¹³⁷ Även Margareta Zetterström är inne på samma spår i sin studie i BLM. Men Zetterström menar också att denna trossats, som är vägledande genom hela *Legionärerna*, i princip överges i de rader som får avsluta hela boken: ”Han tänkte: jag sitter kvar, jag hör inte deras rop, ser inte deras tårar. Jag sitter kvar, tar inte del, sitter här i solen. Alldeles ensam. Jag intalar mig att jag aldrig kommer förstå. Jag kommer ändå aldrig att förstå.”¹³⁸

Precis som i förordet finns det flera paradoxer här. Å ena sidan säger boken att det inte gick så illa för legionärerna, å andra sidan att det finns lika många svar som individer. Å ena sidan säger den att politiken alltid är åtkomlig, å andra sidan att det som hände med legionärerna inte går att förstå. Men som Thomas Bredsdorff skriver, och som jag är beredd att hålla med om, är inte undersökarens slutsats, ”jag kommer ändå aldrig att förstå”, densamma som författarens slutsats. ”För varje enskild agerande grupp, de svenska officerarna, ämbetsmännen, prästerna, tidningarna, ministrarna osv., avtecknas ett åskådligt motiv som får dem att handla som de gör. [...] Det är påfallande att författaren i sina efterskrifter talar mycket säkrare än undersökaren i sin epilog. För det är ju författaren som med sin komposition har gjort frågan klarare än undersökaren vill vidgå.”¹³⁹

Om det övergripande budskapet i *Legionärerna* är något oklart uttryckt så är det i *Rapport från kinesisk by* desto tydligare och kan, som jag redan varit inne på, sammanfattas som att revolutionen har varit positiv för invånarna i Liu Ling. Myrdal skriver själv att de intervjuade personerna ger ”motsägande, sinsemellan oförenliga skildringar av samma skeende.”¹⁴⁰ Men även om en del faktauppgifter säkert skiljer sig åt i de olika framställningarna är ändå den övergripande bilden som byborna ger i stort sett densamma. Grönsakslagets ordförande Ching Chung-ying formulerar det till exempel på följande sätt: ”Förr var vi förtryckta, den fattige hade ingen rätt. Vi ägde ingenting. När jag kom hit hade jag bara en gryta, nu skulle jag behöva flera oxkärror för att flytta bort alla mina saker. Cykel har jag och dragkärra med gummihjul. Nu kan man leva rätt gott om man arbetar hårt.”¹⁴¹ Och Ching-chi som skickas till Liu Ling för att utföra ”frivilligt kroppsarbete” och skolas i kommunismen säger: ”till slut förstod jag att ingenting var omöjligt och att det bara varit min småborgerliga uppväxt som hindrat mig från att lita på min egen styrka.”¹⁴²

Den gamle ordföranden Li Yiu-hia, som spelar en betydande roll, säger i slutet av boken:

137Gustafsson 1969, s. 549.

138Zetterström 1971, s. 532.

139Bredsdorff 1991, s. 119f.

140Myrdal 1963, s. 9.

141Myrdal 1963, s. 139.

142Myrdal 1963, s. 319.

De kinesiska jordbrukarna har befriat sig genom revolutionär kamp och befrielsekrig. Jag har alltid hoppats att alla världens jordbrukare skall befrias och nå fram till socialismen. Vi kinesiska jordbrukare hade ett dåligt utgångsläge, vi var förtryckta och fattiga och förtrycket var mycket starkt. I era länder är ju jordbrukarnas utgångsläge bättre. Ni lever ju i kapitalismen. Men vi levde under feodalismen.¹⁴³

Marianne Thygesen menar att Li Yiu-hia här ger boken dess budskap: den kinesiska revolutionen som ett exempel som andra länder bör följa.¹⁴⁴ Man kan hävda att de politiska ståndpunkter som lyfts fram i boken endast speglar invånarna i byn och inte ska förväxlas med Myrdals egna. Men eftersom de lämnas helt okommenterade är det tydligt att de är ämnade att påverka läsaren. Thygesen hävdar att det ligger en uttalad socialistisk inställning bakom rapportböckernas utformning.¹⁴⁵ Jag kan inte svara på hur väl detta påstående stämmer in på rapportböckerna överlag, men när det gäller *Rapport från kinesisk by* framstår det som rimligt att boken har formats av Myrdals syn på socialismen. Även Enquist har i en norsk intervju sagt att dokumentärförfattarna i Sverige på 1960-talet ofta hade en socialistisk utgångspunkt som gick ut på att beskrivandet av verkligheten också skulle tjäna den socialistiska ideologin.¹⁴⁶ Myrdal beskriver dock aldrig sig själv som socialist i förordet, han skriver heller inte att boken bygger på en socialistisk grundsyn. Man kan tolka det som att Myrdal medvetet anlägger en vetenskaplig och ”objektiv” ton för att ge sken av att boken är politiskt neutral. Men man kan också se det som att Myrdal utgår från att läsaren delar hans socialistiska värderingar och att han därför inte behöver redogöra för dem. I *Legionärerna* kan det finnas en liknande utgångspunkt. Undersökaren - som på många sätt liknar verklighetens Per Olov Enquist och som flera recensenter har utgått från bara är ett alter ego - karaktäriseras till exempel vid ett flertal tillfällen som socialist.¹⁴⁷ I brevet som undersökaren skriver till Mao Zedong säger han också att ”om valet stod mellan er och Tage Erlander så skulle jag välja er” och kallar Sovjetunion för ”vårt socialistiska hemland”.¹⁴⁸ Skillnaden mellan *Legionärerna* och *Rapport från kinesisk by* är i sådana fall inte olika politiska ideal, men däremot att Enquist är öppnare med sina ideal och utgångspunkter. Det finns dock inga belägg för att det som undersökaren uttrycker är Enquists egna åsikter. Som helhet betraktad är det inte heller lika tydligt eller självklart att *Legionärerna* ger uttryck för ett socialistiskt budskap. Att *Legionärerna* inte ger några enkla svar är dock inte detsamma som att boken inte ger några svar alls, eller inte pekar i en

---

143Myrdal 1963, s. 351.

144Thygesen 1971, s. 32.

145Thygesen 1971, s. 79.

146Arngeir Berg och Espen Haavardsholm, *Partiskhet. Samtaler med seks skandinaviske prosaforfattere* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1975), s. 59.

147Enquist 1968, s. 32. och s. 392.

148Enquist 1968, s. 332. och s. 334.

viss riktning. Enquist har själv sagt att om man anser att *Legionärerna* bara är ett uppräknande av fakta som inte leder till några slutsatser så har man inte läst den.¹⁴⁹

Till skillnad från *Rapport från kinesisk by* där förordet skapar ett förtroende för Myrdal som varar genom hela boken så skapar förordet i *Legionärerna* en misstänksamhet som förstärks av flera återkommande uppmaningar till läsaren. På ett ställe står det till exempel: ”Godta inte en presentation, tänk själv, var misstänksam. Det finns ingen helgonlik objektivitet, ingen yttersta sanning, befriad från sina politiska ståndpunkter. Pröva, var misstänksam. Ifrågasätt.”¹⁵⁰ I en nyskriven epilög från 1990 tillägger Enquist: ”Man får läsa denna roman och tänka själv. Det uppmanar romanen ständigt till: gör alltså det. Man kan läsa den och strida om historietolkningar, men man kan också läsa den som en roman om en utvecklingsfas, om mekanismerna i en politisk tragedi och hur det lärde oss något.”¹⁵¹ Ett syfte i *Legionärerna*, utöver att berätta hur det gick med de som utlämnades, är alltså att träna läsaren i kritiskt tänkande. Men också att berätta om ”mekanismerna i en politisk tragedi”. Att som Lukács uttryckt det se egenskaper hos det allmänna i det specifika.¹⁵² Det sistnämnda tycks även vara ett syfte i *Rapport från kinesisk by* där det heter att ”genom att vara specifik och faktuell ger den möjligheter att förstå och tolka det allmänna skeendet.”¹⁵³

Förutom allt detta tycks en avsikt både hos Enquist och Myrdal ha varit att underhålla och beröra läsaren. *Legionärerna* är inte bara ett diskussionsinlägg om baltutlämningen utan också en väldigt spännande roman. Fokaliseringen, det enkla och raka berättandet och mycket annat bidrar till att upprätthålla denna spänning. Myrdal säger förvisso att han inte strävat efter att skriva en lättläst Kinaskildring och ställer sin bok i motsats till andra mer personliga reseskildringar som han tycker utgör ett publikfrieri.¹⁵⁴ Men utan tvivel finns det ett spänningselement även här, kanske inte i boken som helhet men väl i de enskilda berättelserna. Man kan tänka sig att de episka grundtyper som Myrdal använder inte bara har en politisk betydelse utan också finns där för att göra boken mer underhållande. Som Myrdal skriver i förordet kan berättelserna i *Rapport från kinesisk by* läsas som fristående noveller, i *Legionärerna* hänger däremot alla kapitel samman. I *Legionärerna* är det undersökaren som för handlingen framåt, i *Rapport från kinesisk by* saknas den drivande kraften – däremot kan man säga att kapitlen tillsammans bildar en mosaik över livet i den kinesiska byn och att läsaren genom att läsa boken får en klarare och mer mångfacetterad bild än om hen bara skulle ha läst enstaka kapitel.

149Berg och Haavardsholm 1975, s. 53.

150Enquist 1968, s. 228.

151Enquist 2008, s. 446.

152Lukács 1993, s. 215.

153Myrdal 1963, s. 9.

154Myrdal 1963, s. 9. och s. 13.

Sammanfattning och avslutande diskussion

Sammanfattning

Jag har i denna uppsats visat att Per Olov Enquists *Legionärerna* och Jan Myrdals *Rapport från kinesisk by* både liknar och skiljer sig från varandra i sina förhållanden till fakta och fiktion. I *Rapport från kinesisk by* talar såväl paratexterna som verkets intradiegetiska egenskaper för att boken ska läsas som fakta. Att verket inte är uppdigt betyder dock inte att Myrdal inte har bearbetat det insamlade materialet och stöpt det i en viss form. Som Marianne Thygesen har påpekat finns det i verket vissa episka grundtyper och Myrdal säger själv att han velat skapa karaktärer genom ordval och satsbyggnader.

I *Legionärerna* sänder paratexterna och det intradiegetiska innehållet ut motstridiga signaler. Å ena sidan påpekas i såväl baksidestexten som i bokens förord att de händelser som utspelas har inträffat och att texten bygger på ett omfattande källmaterial. Å andra sidan talar undertiteln i originalutgåvan om för oss att det är en roman och Enquist använder sig dessutom av berättartekniska grepp, exempelvis fokalisering och en huvudperson som bär självbiografiska drag men ändå kallas för ”han”, vilket vi vanligtvis förknippar med fiktion. Som Margareta Zetterström visat finns det också rent fiktiva element och sammanslagningar i *Legionärerna*. Detta betyder dock inte att boken bör läsas som ren fiktion. Istället bör vi se den som den hybridform det är, oavsett om vi väljer att kalla den för en dokumentärroman, en faktion eller ett dubbelkontrakt. I både *Legionärerna* och *Rapport från kinesisk by* antyder författarna att de inte bara velat säga något om en viss kinesisk by eller om baltutlämningen i sig utan också om den kinesiska revolutionens påverkan på Kinas befolkning och om mekanismerna i en politisk kris.

När det gäller objektivitet skriver Enquist i förordet till *Legionärerna* att han har ”misslyckats med att ge en objektiv bild” medan Myrdal skriver att det är ”de agerandes vittnesmål” och inte en ”vetenskapligt objektiv redogörelse”.¹⁵⁵ Samtidigt finns det i båda verken, menar jag, en *strävan* efter objektivitet som tar sig uttryck i försöken att förhålla sig neutrala och opartiska – försök som i båda verken misslyckas. Skillnaden ligger i att Enquist hela tiden diskuterar detta problem och framhåller att skildringen är en subjektiv tolkning, medan Myrdal antingen är naivt omedveten om de egna värderingarnas påverkan eller medvetet väljer att inte diskutera dem för att därigenom upprätthålla ett sken av neutralitet. Hos Myrdal finns också en *strävan* att förhålla sig kall och likgiltig till det han skriver om, medan det i *Legionärerna* finns en *strävan* efter identifikation och känslomässig tillhörighet.

Budskapet i *Rapport från kinesisk by* är att den kinesiska revolutionen har haft en positiv

---

¹⁵⁵Enquist, 1968, s. 5 och Myrdal, 1963, s. 14.

inverkan på de kinesiska böndernas liv. Detta är den övergripande bild som de olika intervjuerna tillsammans bildar och som aldrig ifrågasätts eller diskuteras. I detta finns också en direkt uppmaning till läsaren som riktas via Li Yiu-hia: att vi ska följa de kinesiska böndernas exempel och göra revolt mot de som förtrycker oss. På samma sätt som Myrdal inte ifrågasätter sin egen roll vid intervjuerna diskuterar han inte heller hur propagandan i Kina kan ha påverkat de svar han får från de kinesiska byborna, medan Enquist ägnar stort utrymme åt att diskutera hur de baltiska legionärerna som intervjuas kan ha påverkats av den sovjetiska regimen. I *Legionärerna* är budskapet inte heller lika klart utskrivet som i *Rapport från kinesisk by*. En tendens i boken är att visa att det gick bättre för de baltiska legionärer som utlämnades än vad som dittills hade beskrivits, samtidigt motsätter sig boken denna tes genom att tala om att det finns lika många svar som individer. Men man kan också skönja andra syften i *Legionärerna* som att uppmuntra läsaren till kritiskt tänkande, att visa att politiken är åtkomlig för vem som helst, att synliggöra mekanismerna i en politisk kris och att visa en persons (i detta fall undersökarens) utveckling. Samtidigt som både Enquist och Myrdal vill medvetandegöra läsaren vill de också underhålla och beröra vilket synliggörs genom den dramatiserade formen i verken.

I epilogen till *Legionärerna* från 1990 skriver Enquist att boken till 95 procent handlar om ett svenskt dilemma och ”om mekanismerna i den politiska kris som kom att heta baltutlämningen.”¹⁵⁶ Men han skriver också: ”För mig är den här boken en del av min egen utveckling, alltså av mitt liv. Jag vet att baltutlämningen, och arbetet med den, lärde mig mycket. Om detta handlar också den här romanen. Så kan man också läsa den, ett slags utvecklingsroman från 60-talets slut, om en periferi som nu blivit centrum, om en svensk och baltisk tragedi, och om oss.”¹⁵⁷ Det jag särskilt vill fästa uppmärksamheten på här är att *Legionärerna* kan läsas som en utvecklingsroman eller, som Beata Agrell beskriver många av 1960-talets romaner, en forskningsresa. Genom skrivprocessen utforskar Enquist inte bara ämnet utan också undersökarens problem som i läsarens ögon blir en representation av författarens egna problem. Genom att synliggöra själva arbetsprocessen kan Enquist visa på de inbyggda problemen i en skildring som gör anspråk på att vara sann och objektiv, medan Myrdal undviker att tala om dessa problem då det skulle undergräva den övergripande tendensen i boken som är att förmedla ett politiskt budskap till läsaren.

Vidare perspektiv

Gränsen mellan fiktion och ickefiktion, och frågan om möjligheten att skildra verkligheten objektivt är problem med djupa historiska rötter. De senaste decennierna har dock dessa frågor fått förnyad

---

¹⁵⁶Enquist 2008, s. 442.

¹⁵⁷Enquist 2008, s. 446.

aktualitet genom den våg av dokumentära berättelser som har dragit fram genom såväl litteraturen som film- och tv-mediet. Liza Marklunds *Gömda*, Maja Lundgrens *Myggor och tigrar* och David Lagercrantz *Jag är Zlatan Ibrahimović* är bara några få exempel på verk som vållat stundom upprörda debatter om sanningskrav kontra konstnärlig frihet. Samtidigt har också de nya digitala medierna gjort att gränsen mellan journalistik och opinionsmaterial blivit otydligare vilket ökar kraven på källkritik och aktualiserar diskussionen om subjektivitet och objektivitet. Ur det perspektivet är *Legionärerna* idag kanske mer aktuell än någonsin då den griper rakt in i både diskussionen om objektivitet och den om konstnärlig frihet.

Rapport från kinesisk by har inte stått emot tidens tand lika väl, få skulle väl idag läsa den som den politiska exempelbok den en gång skrevs som. Samtidigt är den fortfarande intressant – för även om den inte ger en heltäckande bild så ger den trots allt olika perspektiv på hur livet i den kinesiska byn Liu Ling har utvecklats. Den är också intressant som tidsdokument och som exempel på hur en författare kan arbeta för att övertyga läsaren.

Vad båda verken visar, kanske mer än något annat fast på olika sätt, är att språk alltid är detsamma som tolkning. All information som delges läsaren har passerat genom en betraktares ögon som sedan har omtolkat verkligheten i ord, och som postmodernismen hävdar kan vi aldrig helt säkert veta var verkligheten slutar och var språket eller fiktionen tar vid.¹⁵⁸ Detta betyder dock inte att det inte finns någon verklighet alls eller att allt är en fråga om tolkning – bara att vi hela tiden måste vara uppmärksamma på att det skrivna ordet inte är detsamma som verkligheten. Hos Enquist blir vi ständigt påmind om detta, hos Myrdal påpekas att de intervjuade har gjort sin tolkning av händelserna men däremot inte att han själv också har spelat en viktig roll i denna tolkningsprocess.

I förlängningen ifrågasätter också båda verken den traditionella uppdelningen mellan konst och vetenskap. Med hjälp av konstnärliga medel, som arketyper och syntetiska porträtt, försöker författarna lyfta fram det allmängiltiga som inte låter sig förklaras endast genom insamlandet och beskrivandet av fakta. Det är som att verken vill säga att vetenskapen förvisso kan hjälpa oss att beskriva verkligheten men för att verkligen förstå dess mening behöver vi den mytiska berättelsen.

158Jansson 2006, s. 14.

Litteraturförteckning

Tryckta källor

- Agrell, Beata, *Romanen som forskningsresa – forskningsresan som roman. Om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa* (Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB, 1993)
- Algulin, Ingemar, ”Engagemang, experiment och vidgade textbegrepp” i *Litteraturens historia i Sverige*, red. Bernt Olsson, Ingemar Algulin m.fl. (Stockholm: Norstedts, 2009 [orig. 1987])
- Behrendt, Poul, *Dobbeltkontrakten: En æstetisk nydannelse* (Köpenhamn: Gyldendal, 2006)
- Berg, Arnegeir och Haavardsholm, Espen, *Partiskhet. Samtaler med seks skandinaviske prosaforfattere* (Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1975)
- Björck, Staffan, ”roman” i *Nationalencyklopedin*, bd 16, chefred. Christer Engström (Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB, 1995)
- Booth, Wayne C., *The Rhetoric of Fiction* (Chicago: The University of Chicago Press, 1961)
- Bredsdorff, Thomas, *De svarta hålen. Om tillkomsten av ett språk i P. O. Enquists författarskap* (Stockholm: Norstedts, 1991)
- Bringmark, Gösta, ”Baltfrågan blottlagd” i *Svensk litteratur i kritik och debatt 1957-70* red. Sven Nilsson och Rolf Yrlid (Stockholm: Bokförlaget Prisma, 1972)
- Clark, Katerina *The Soviet Novel. History as Ritual* (Chicago: The University of Chicago Press, 1981)
- Daston, Lorraine och Galison, Peter, *Objectivity* (New York: Zone Books, 2010)
- Ellul, Jacques, *Propaganda* (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1972 [orig. 1962])
- Enquist, Per Olov, *Legionärerna. En roman om baltutlämningen* (Stockholm: P. A. Norstedts och söner, 1968)
- Enquist, Per Olov, *Legionärerna* (Stockholm: Norstedts, 2008)
- Forser, Tomas och Tjäder, Per Arne, ”Strömkantringarnas tid – 1960-talets debatt och nya prosa” i *Den svenska litteraturen band 3: Från modernism till massmedial marknad 1920-1995*, red. Lars Lönnroth, Sven Delblanc och Sverker Göransson (Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1999)
- Genette, Gérard, *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997)
- Gustafsson, Lars, ”Det finns inga hemligheter”, *Bonniers litterära magasin* årgång 37, 1968:7, red. Lars Gustafsson (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1969)
- Hansen, Peter, *Romanen och verklighetsproblemet. Studier i några svenska sextiotalsromaner* (Stockholm/Stephag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1996)

- Jansson, Bo G., *Episkt dubbelspel. Om faktionsberättelser i film, litteratur och tv* (Uppsala: Hallgren & Fallgren, 2006)
- Johannesson, Hans-Erik, ”Enquist, Per Olov” i *Nationalencyklopedin*, bd 5, chefred. Karl Marklund (Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB, 1991)
- Lagercrantz, Olof, ”Ett stycke samtidshistorisk konfliktforskning” i *Svensk litteratur i kritik och debatt 1957-70* red. Sven Nilsson och Rolf Yrlid (Stockholm: Bokförlaget Prisma, 1972)
- Lukács, György, ”Den konstnärliga återspeglings av verkligheten” i *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion Del 1*, red. Claes Entzenberg och Cecilia Hansson (Lund: Studentlitteratur, 1993 [orig. 1992])
- Myrdal, Gunnar, *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen* (Stockholm: Raben & Sjögren, 1969)
- Myrdal, Jan, *Rapport från kinesisk by* (Stockholm: P. A. Norstedts och söner, 1963)
- Myrdal, Jan, *Rapport från kinesisk by* (Stockholm, PAN/Norstedts, 1967)
- Olsson, Annika, *Att ge den andra sidan röst* (Stockholm: Bokförlaget Atlas, 2004 [orig. 2002])
- Schudson, Michael, *Origins of the Ideal of Objectivity in the Professions. Studies in the History of American Journalism and American Law, 1830-1940* (New York och London: Garland Publishing 1990)
- Skalin, Lars-Åke, ”Narratologi – studiet av berättandets principer” i *Litteraturvetenskap – en inledning*, red. Staffan Bergsten (Lund: 2008, Studentlitteratur [orig. 2002])
- Thygesen, Marianne, *Jan Myrdal og Sara Lidman. Rapportgenren i svensk 60-talslitteratur* (Århus: GMT, 1971)
- Unger, Gunnar, ”Sovjetunionen äreräddad?” i *Svensk litteratur i kritik och debatt 1957-70*, red. Sven Nilsson och Rolf Yrlid (Stockholm: Bokförlaget Prisma, 1972)
- Yrlid, Rolf, ”Dokumentarismen som försvann” i *I ordets smedja. Festskrift till Per Rydén*, red. Karl Erik Gustafsson, Erik Hedling, Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson och Jenny Westerström (Stockholm: Carlsson bokförlag, 2002)
- Zetterström, Margareta, ”’Det finns ingen helgonlik objektivitet’. En studie i Per Olov Enquists Legionärerna”, *Bonniers litterära magasin*, årgång 39, 1970:8, red. Lars Gustafsson (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1971)

Otryckta källor

Norstedts hemsida

www.norstedts.se/forfattare/115769-per-olov-enquist [hämtat 8/1 2017].